

Ольга Федейко

ТОРОНТО 1994 КАНАДА

Ольга Федейко

Нескорені

ІСТОРИЧНІ

Оповідання

із ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Торонто — 1994 — Канада

**Обкладинка та комп'юторний набір:
Олена Ганушевська Галадза**

Всі права застережені

Olha Fedeyko

Unconquered

Stories
(in Ukrainian)

All rights reserved

Toronto — 1994 — Canada

Зміст

Замість вступу вірш: «Вороженьки чи вороги?»	2
1. Червона хустинка	3
2. Дружба	25
3. Михайло Черкас	61
4. Молитва	66

Замість вступу

Вороженьки чи вороги?..

Забудьмо вже про вороженьків,
Тепер вони вже вороги,
Де тільки можуть, там нам шкодять,
І думають, що ми -- не ми...

Не вірмо тим, хто обіцяє...
Самі будуймо Рідний Храм.
Не потураймо агресорам,
Йти шляхом хоробрих пам.

Наш дім -- це острів і твердиня
серед чужого моря хвиль,
Цей скарб безцінний боронити,
Хай буде нам висока ціль.

На кожім пості будьмо вірні,
Нести наш прапор гордо гідні,
Бо лиш відвага, стійкість, сила
Полонить світ і полонила.

Ольга Федейко

Червона хустина

Вже давно вибили годинники на львівських вежах першу годину по півночі, а у Созанських ще світилося. Крізь заслону у вікнах можна було навіть бачити, як хтось первово проходжувався по кімнаті, зупиняючись коло вікна, що виходило на одну з головних вулиць.

Дарма що сьогодні зовсім тепло й усі городи та парки ще були золягнені в свіжу соковиту зелень, пані Софії, дружині професора, чомусь здавалося, що в кімнаті холодно. Вона загорнулась у теплий вовняний шаль і сиділа, скулившись, на довгій м'якій отомані. Часто звертала зір у напрямі дверей і падслухувала.

— Чому вони не вертаються, — сказала вже може вдесяте пані Созанська майже шепотом до себе, а потім, звертаючись до свого чоловіка, що не переставав проходжуватися, вже зовсім голосно повторила: — Чому вони не вертаються?..

Це було питання, що його вже цілий день і майже пів почі завдавав собі професор, та не находив відповіді. Він на хвилину пристанув, відхилив заслону і лишила мить задержався при вікні. Потім зовсім несподівано для себе якимсь придущеним голосом, немов у поспіху, вимовив: — Хіба щось лихе скойлося...

Пані Софія ворухнулася неспокійно... Вона хотіла піднестися та щось відповісти, чи спитати, коли на вулиці затрубіли авта й яскійми жовтими смугами освітили вулицю.

Обидвое Созанські прислухаючися пріпинішки, але авта лише хвилину задержалися коло сусіднього дому й яскій смуги повільно зникли в темряві. Все втихло.

Вже надворі сіріло, коли професор Созанський перейшов до другої кімнати, щоб хоч трішки спочити перед завтрішнім важким днем.

Його дружина таки так напівсидячи заснула... Тепер світилася вже тільки одна жарівка під невеличким абажуром і пані Софія сиділа майже в тіні. Її повіки час від часу дрижали; вона ще ні хвилини цієї почі не задримала.

Обоє батьки вже два дні тому одержали телеграму від своїх дочок Наді й Любі зі Стрия, що позавчора в полуночі вже виїхали додому.

Що сталося? Чому їх ще досі нема? Вони взагалі не дуже то радо виправляли дочок на відпочинок до сестри. Відколи почалася війна, часи були досить непевні, а пімці також уміли робити різні несподіванки.

Але що ж! Надя й Люба не діти, обидві вони вже третій рік студентки Львівського університету.

І тепер лише пані Софія примкне повіки, то бачити свої допі ще зовсім малими дітьми-близнятами. Вони обидві такі подібні одна до однієї, що нераз і матері годі було їх розрізнати. Обидві з авреолою ясного кучерявого волосся на маленьких зграбних голівках з великими широко розплющеними чорними очима.

Такі самі в Наді й Любки уста, невеличкі, трішки задергті посики та густі, як шпурочки рівні, темні брови.

І лиш маленький чорний перчик у Наді за вушком, що його можна було щойно па п'ятому місяці життя заприміти, відрізняв спочатку Надю від Любі. Та це було відоме лише батькам. Чужі люди, навіть учителі в школі, піколи не звали, котра з дівчаток Надя, а котра Люба...

Коли дівчатка мали вже десять-дванацять років, їхня зовнішнія підібність не змінилася, але їхні вдачі були зовсім різні. Надя відважна, скора, зарадна,

сильна фізично. Люба піжна, слабшого здоров'я. Вона ще змалку любила музику, а менше захоплювалася спортом, хоч обидві сестри прекрасно плавали, а взимку - як самі це раз розказували - високували всі ковзанки у Львові.

Дівчатка головно в шкільних роках ходили однаково зодягнені, що підсилювало їхню подібність.

Надя ніколи не хворіла, її личко завжди паче підмальоване, аж пашіло здоров'ям.

Люба досить часто простуджувалася. Тоді її очі блистили дивним вогнем, а рум'янець на повному обличчі був майже назамітний, то немов винесений.

Пані Софія відкрила важкі повіки та розглянулася по кімнаті прислухаючись. Але все було по-давньому. Вона відчинила вікно. Знадвору вийшла присміна прохолодь із запахом землі, скропленої дощем. Небо на сході рожевіло...

В кімнаті меблі кидали темні тіні на синій пухкий килим на підлозі.

Пані Софія, обвипувшись щільно шалем, підклала під голову гаптовану подушку, кілька разів неспокійно обернулась і заспала...

§ § §

На вулиці почався щоденний рух, дзеленькали та сильно скреготіли на закрутах трамваї, шорхали авта, час від часу клапали по асфальті кінські копита.

Внизу скрипнула двічі брама, а потім хтось тихо, непаче закрадаючись, ішов по сходах і задержався під дверми Созапських... Ледви чутию обернувся ключ у замку. Пані Софія прокинулась і, трохи опритомнівши від неспокійного спу, вийшла на коридор. Двері від кухні

були відчинені. Біля вікна стояла її дочка Надя.

Де ж Люба?— прошипнуло щось гостре в мозку, але пані Софія не вимовила цих слів, а підійшла до дочки, щоб привітатися.

— Надю, чому так пізно?— спитала пані Софія і розглянулась по всіх закутках кухні.

Надя підійшла до матері й мовчкі поцілувала її. В дверях з'явився професор і, глянувши на дружину та дочку, хотів щось сказати, але його зір задержався тільки на речах Наді.

— А Люба? Що з нею? Залишилась? Залишилась ще у тітки— промінрив батько і сам не вірив власним словам.

Надя підійшла до батька, щоб привітатися й якось несвідомо повторила за батьком:

— Так, так, Люба ще залишилась— промовила і замовкла.

Всі стояли піяково, а батьки прямо боялися довідатися правди. Вони обос майже цілу іч боролися з якимсь поганням передчуттям. Тепер вони вже знали, що Люба от так собі не залишилась, видно щось скоїлося. І те щось, ця пепевність стояла між пими якоюсь важкою пестерникою перегородою.

Щось скоїлося, так говорили широко відчинені очі Наді...

— Де Люба? Скажи,— промовила зміненим голосом пані Софія.

— Надю, кажи правду!— заговорив чомусь шепотом батько.

— Любу перед двома дніми заарештувало гестапо — відповіла Надя голоспо, зовсім несподівано для себе.

— Гестапо?..— Це батько.

— Гестапо? Чому?— Це мати, в якої зовсім зів'яли руки, зів'яло все тіло й вона мусила сісти на крісло, спираючись об стіну, пемов хворий, чи каліка.

— А це було так,— почала розказувати Надя.
— В той час, як я пішла надавати до вас телеграму, Любу запросила до себе на іменині її давня товаришка Ніна Заруцька. Не знаю, як це довго тривало, але коли я, вертаючи з міста, ішла до Ніни, вийшла напроти мене сусідка Заруцьких і, спинивши мене, про все розказала. Словом, о п'ятій годині, коли у Ніні було вже декілька знайомих товаришок і товаришів, зовсім несподівано ввійшло кілька гестапівців, провели трус у мешканні, а потім забрали Ніну, її брата, двох студентів, що там були, а з ними нашу Любу.

— А що тепер? — запитала тривожно мати.

— Може звільнить, бож вона тут щі при чому, попала зовсім припадком. — Я вже йду до міста, може щось довідається, — сказав якось розгублено батько — і пішов одягатися.

§ § §

Минали дні й тижні, а в справі Люби пішо не змінилося.

У гестапо після вжиття подружжям Созанськими різних протекцій сказали, що справа Люби не безнадійна, проти неї нема особливих закидів. Все таки вона була в домі людей дуже підозрілих і політично діяльних.

Отже покищо треба терпеливо ждати.

По трьох тижнях перевезли Любу до львівської тюрми та дозволили передавати раз у тиждень харчі та білизну.

Сумні дні настали для Созанських: непевність в'їдалася в душу й точила її мов черв'як.

Харчі та білизну передавала до тюрми звичайно Надя. Пакувала в торбу харчі, наливала в термос

молока, прикривала все це білизною, вбирава на голову і зав'язувала під бородою червону хустину та йшла до тюрми.

Тут уже добре знали її, а в'язниці сторожі, хоч до інших робили грізні міни, до неї часто підсміхалися та підморгували. Ах, як вона пе любила цього!

Велика залізна брама, кілька східців, невеличке вікно, де перевіряли перепустки і Надя вже в черговій кімнаті виждала своєї черги, щоб передати сестрі харчі.

У діжурній кімнаті за дерев'яною огорожею звичайно були два військові. Один з них сидів, відвернений плечима, при столі, а другий, що розумів польську мову, приймав харчі від рідні чи знайомих.

На широкому підвіконні великого загратованого вікна сидів грубий собака - Льора. Він час від часу, з'їживши шерсть і вишкіривши великі гострі зуби булдога, непривітно гарчав.

Цей булдог зі зморщеним носом і вибалуваними, палитими кров'ю мудрими очима, грав тут немалу роль, часто в товаристві іншого пса, а саме великого, латастого, мов пантера, дога, якого кликали в тюрмі Рекс.

Цих видресованих псів уживало гестапо для залякування в'язнів, головно тих в'язнів, які пе хотіли призначатися до обвинувачень.

...Розлючена Льора, чи Рекс кидалися на в'язня, та кусаючи дерли па п'яму одежду.

§ § §

Сьогодні була субота. Надя увійшла до діжурної кімнати і застала там кількох в'язнів. Під стіловою стояли два обстрижені молоді жиди; їхня одіж була подерта, а

на руках були ще свіжі сліди крові...

На широкому виступі при вікні сидів булдог, і, глипаючи з-під ока, час від часу пепривітило гарчав.

Лиш Надя ввійшла до кімнати, гестапівець велів двом жидам обернутися до стіни, а її сісти на лавочку коло печі.

Під другою стіною стояла якась старша жінка й кілька разів із безмежним страхом в очах старалася вияснити, що це помилка, вона ж не жидівка. Її втихомирювали, а конвоїр заявляв, що це не його справа. За хвилину всіх кудись повели і залишилася лише Надя.

Вона підійшла до дерев'яної огорожі та, вручивши назамітто дижурному воякові дві коробки цигарок, просила, щоб ще сьогодні сестрі все доручили.

Дижурний, щоб не звертаючи на неї уваги, однією рукою всунув цигарки до кишені, а другою взяв від Наді клунок та мовчки схилив голову на знак згоди.

Льора піднесла ліпиво голову і, роздувши піздря, поклала її так само ліпиво на товстих брунатних лапах.

§ § §

Надя, вертаючись із в'язниці ішла через парк, що розложився зеленим килимом майже в середині міста. Тут сідала вона у затишку на лавці під розлогим галуззям старого клена, щоб трошечки очуяти і спочити. Кожній відвідини тюрми, немов та краплинка води, що жолобить камінь повільно, повільно висотувала її нерви.

Хоч ніхто зі спайомих, навіть мати, не завважували цього, а Надя відчувала, що з кожним днем у неї в душі заходили великі зміни.

Вона терпіла не лише за сестру. Перед її очима ставали всі ті українці, яких вона зустрічала під німецьким конвоєм, з кайданами на руках - там, за залізною брамою.

Вона не могла позбутися думок, що гніздилися їдкими гадюками десь у глибині її душі.

Картина з-перед двох тижнів, яку бачила вона в гестапо, просто переслідувала її.

Тоді то, вийшовши на перший поверх, стала вона на коридорі розглядаючись, куди йти. Під стіною побачила чотирьох молоденьких хлопців. Коло них стояли два гестапівці, які, живо жестикулюючи, говорили півголосом. Одяг на хлопцях був пірваний та заболочений. В одного з них на обголеній голові червошіла подовжня рана.

Надя хотіла йти далі, але чомусь задержалася, а потім тихо, майже павшпильках пересунулася поза грубим кам'яним стовпом, так що військові не завважили її. Вона стала за широким одвірком біля задніх сходів.

За хвилину почула різкий голос гестапівця. Він пішов уперед; на його наказ хлопці двійками, за пими другий гестапівець.

Вони йшли в напрямі Наді. Коли пімець переходив попри неї, глянув убік і сказав немов до себе: — Що вона тут робить? — Але не чіпав її.

Обличчя хлопців були подовжні, запалі, з чорніми ямами, замість очей, — сірі маски... Перед собою несли вони сухі, сковані руки...

Важкі поспішні кроки кам'яними сходами в долину і за хвилину грюкнула брама.

— Хто вони?..

Надя стояла і дивилася униз. Із-за вугла повзла невеличка молода жінка,стираючи мокрою ганчіркою долівку.

Надя рушилася з місця й підійшла до вікна. Невеличка постать навколошках, посугаючись скоро по долівці, підпovзла до Наді, піднесла голову, а потім, спустивши її знов у долину, вимовила шепотом:

— Це наші хлопці з баудінгу¹.

— Наші? — Тихо запитала Надя.

— Наши селянські діти, — їх повели на розстріл, бо голодували й утікали додому...

Жінка ніби далі мила долівки...

— Ми себе не знаємо, — почула Надя тихенький шепіт...

Вона, відвернувшись, хотіла щось спограти, але недалеко скрипнули двері і прибиральниця, витираючи долівку, повзла вже в протилежному напрямі коридору.

І ось тепер, коли Надя сіла у затишку під тінистим деревом, щоб спочити, ця картина перевувалась перед її очима...

— Це наші! — Надя немов чула шепіт прибиральнici...

Оглянулася... Не було нікого. Шуміли лише туй, коливаючи злегка верховіттям; па землю злітали повільно перші осінні листки.

§ § §

Сьогодні Созанські одержали першу вістку від Люби: «За все дякую, почиваюся пе зло. Здоровлю.»

Тих кілька слів, написаних на карточці, яку доручив посередньо лікар жпд, що працював у в'язниці й мав досить широкі права, а навіть часом дозволяли

¹Будівельна служба

йому йти в місто дещо полагодити. Управа тюрми знала, що лікар жив не втече, бо у в'язниці була його рідня.

Насправді було інакше: лікар персказав, що Любу треба негайно «витягнути» з в'язниці бо в неї початки туберкульози...

І знову почалися для Созанських важкі дні, а ще важчі кошмарні почі...

Любу рятувати! Але як?..

Пробували різних протекцій. Але даремно. Пробували викупити -- не вдалося...

Зелені пухкі килими городів і парків притрусило червоноп-золоте осіннє листя. Останні оксамитні, шовкові пелюстки далій в'янули, смагані холодним вітром.

Чорне безлистє галуззя дерев вже не манило до відпочинку у затишші...

По довгих заходах Надя одержала дозвіл побачитися з сестрою.

Вдома не було кінця плянам, запитам, повим думкам. І це і те, і ще інше треба було передати та переказати Любі. Прийшов нетерпеливо віжиданий четвер.

Надя спакувала все потрібне і вибралася до в'язниці.

Прийшовши на місце, Надя майже півгодини ждала в нетерпливому напруженні.

Вкінці відчинилися двері й на порозі появилася Люба в зеленій хусточці на голові...

Люба пристанула майже на середині кімнати, та якось несміливо розглядалася... Надя підвелася з лавочки, підійшла поспішно до Люби й потягнула до себе. Сестри кипулися одна одній в обійми..

— Не гайте часу — сказав конвоїр, що привів Любу, — Тільки десять хвилин маєте на розмову!

І став переглядати якісь часописи.

Якраз тому, що в тих десятіох хвилинах треба було сказати так багато, сестри розказали одна одній дуже мало.

Надя приглядалася блідому, хоч повному обличчю Люби, а в голові бушували думки:

— Як вирвати її звідсіля?..

— Як твоє здоров'я, Любцю? — Спітала Надя.

— Не пайгірше,— і Люба спалахнула румянцем аж по брови, вона так не любила говорити неправду.

— Як тато, мама? Хай не журяться,— вимовила швидко Люба, не даючи Наді часу більше розпитувати...

Десять хвилин проминуло, а ще стільки недоговореного лишилося.

— Любцю, держися! — сказала Надя, прощаючись, а потім цілуочи Любу, додала зовсім тихо, бо пімець, що розумів по-українському весь час прислухався, — будь приготована, якщо одержиш записку з буквою «Н», роби так, як тобі скаже посланець...

§ § §

Повернувшись додому, Надя застала в батьковій кімнаті свого знайомого й товариша зі студії - Марка.

Він, як тільки залишився на самоті з Надею, сказав якось досить подепервовано, що справа Люби її товаришів погана.

...Можуть їх кудись вивезти, а що дуже важливe, оглядаючись на всі сторони, заявив Марко, це те, що Люба і ще одна особа взяли переховати важливі документи. Та людина в останній час пропала, правдоподібно її вивезли пімці...

— Отже тепер,— далі говорив Марко, — про місце переховання і кличку знає лише Люба...бо тоді...

робили все..в поспіху... Крім цього, но... взагалі... Люба трохи... --може ви цього не знаєте-- ..трохи заангажована в УПА... Ну,— м'яко сказав Марко,— ви ж знаєте способи гестапо, мало-помалу все витягнуть... биттям..чи...-- а ваша сестра слабкого здоров'я. Їй..ну...відомі деякі прізвища... і ще дещо... Ви розумієте, Надю, з огляду в конспіративних я мушу мовчати...

— Отже?— перебила Надя.

— Отже тепер поспіх, Любку мусимо видобути, за всяку ціну видобути.

Марко задержався ще хвилину і просив Надю, щоб над цим подумала. Гроші потрібні, щоб де треба підплатити, — він незабаром її передасть.

Надя того дня ввечері довго молилася і їй стало якось так дивно легко на душі... Звідки бралися, линули, наче плили на невидимих хвильях такі дивні думки. Надя нікому не звірювалася, нікому не розказувала про них; це була покищо її таємниця...

Надя пробудившися глянула у вікно. Надворі вже було ясно.

Вітер грався першими сніжинками.

Вона зодягнулася швидко і приготувала все потрібне. Опісля прикрила коротко стрижене кучеряве волосся своєю улюбленою червоною хустиною, зав'язала її під бородою і поспішно вийшла з дому.

Надя знову мала бачення з Любою. На пеї цим разом не довго треба було ждати. Коли вони сиділи разом коло печі на лавочці, Надя під час розмови пильно приглядалася сестрі...

По хвилині з лоскотом відчинилися двері. Вбіг розярений, оскаженій Рекс... Вже хотів кинутися на якогось старшого чоловіка, що його недавно привели, але військовий із-за дерев'яної перегородки прожогом прискочив до пса, та, закусивши зуби, потягнув його нагайкою по широкому, латастому хребті... Рекс

заскавучав, підобрав хвоста під себе й потягнувся під вікою близько Льори.

Тут можна було людину бити, можна було її мучити, дозволено було знищатися з неї, але лиш потайки, і ніхто з відвідувачів чи взагалі посторонніх людей, не повинен був цього бачити...

Надя глянула на Любу; вона, стискаючи п'ястуки під накиненим на рамена плащем, дріжала, немов від холоду, на обличчі рум'яніли дві плями.

— Ти мусиш відсіля вийти!...

— Як? — шептула Люба.

Ввели кількох в'язнів... Телефон дзвонив, вслісся розмови... Хтось викликав конвоїра Люби... Була метушня...

Надя лише ждала хвилини, коли ніхто не дививсь на них. Тоді, схилившись і присунувшись ближче до Люби, говорила довго, без перерви, майже пошепки.

Люба кілька разів щось заперечувала й хитала головою, на її обличчі малювалося то здивування, то жах, які чергувалися, то вибілювали лиць, то знову наповнювали її рум'янцем.

— Мусиш, Любцю, використати пригожу хвилину, мусиш!...

Вже холодно, на другий тиждень передам тобі твій бронзовий плащ і снігівці.

За хвилину сестри попрощалися.

Не спалося Любі тісі очі. Твердий сінник на долівці здавався твердіший і зимівіший від заліза. Вона оберталася часто з боку на бік...

Інші жінки-в'язні вже давно спали, як Люба підійшла до вікна, притулила розпалене чоло до холодної стіни і стояла довго -- не ворушилася...

Десь за мурами дощ видзвонював на ринві однотопігу, нестерпну мелодію...

Жовтаве світло з жарівки, прикріпленої до стелі, освічувало три сплячі постаті.

На гарному обличчі Зої блукала майже дитяча усмішка; вона щойно цього місяця закінчила вісімнадцять років.

Груба Шіра, яка чомусь до них, політичних, попала перед трьома дніми, як сама розказувала, виросла у в'язниці. Завжди кортіло їй щось чуже потягнути. Та, проте, вона була доброго серця й любила політичних, бо вони були — як говорила, — пераз найшлігентнішими в'язнями, з ким можна було щиро поговорити.

Вона мала свою власну філософію. Часто зазначувала в розмовах, що хоч має попад п'ятдесят років, нема в неї ні одного сивого волоска, апі однієї зморшки, а це тому, що вона пічим не журиться. І тоді Шіра розтягла в усміху досить широкі повні уста, що вигиналися в півмісяць на круглому червоному обличчі. Вона була неозначеної національності.

Політичні в'язні були в розмовах з нею обережні... Тепер Шіра, розвернувшись свободно, час від часу сильно хропіла.

Третій в'язень - це була Іра «політик», як її тут звали, середніх літ, українка. Вона про себе майже нічого не розказувала. Взагалі була мовчазна й багато роздумувала... Її часто викликали на допити і грозили концентраційним табором. Її сон був майже завжди неспокійний, короткий.

Люба найкраще почувалася в товаристві Іри. Тепер, перейшовши ще кілька разів по келії, підійшла до Іри, яка щойно збудилася, і сівши біля неї на сіппику, пересиділа майже до ранку.

§ § §

— Отже ви це полагодите? — промовив Марко, прощаючись з Надею.

— Невже ви сумніваетесь, Марку?

— О, ні. А як не вдастися?...

— Мусить вдатися! — і Надя затиснула малі гарні уста, що витягнулися у вузьку, надто довгу лінію.

— Ви добре передумали та все приготували?...

— Вже пе довго... побачите, — якось нетерпляче відповіла Надя.

— Я вас, може, вразив?

— Ні, пі, це тільки так... ну... прощайте. Мені пора. В суботу там у Зіни... Люба або... До побачення, Марку!

— До побачення, але скоро!

Марко стояв ще довго й дивився услід Наді... На хіднику в пухкому снігу залишилися певеликі глибокі сліди від її снігівців.

§ § §

Два дні перед наступним побаченням із сестрою, Надя вже мала зовсім готовий пляш... Вона була свідома того, що лише двадцять п'ять процентів є за те, що він вдастися, а сімдесят п'ять і то повних, що все пропаде... І що тоді? Ні, краще пе думати... В останніх трьох місяцях утекли з тюрми два українці й тепер при головній брамі сторожка була подвійна.

День перед побаченням Надя розказала про все мамі.

Паші Софія спочатку жахнулася й пе хотіла павіть до кінця вислухати пляну дочки. Але потім поволі, поволі, коли Надя почала переконувати матір про конечність утечі Люби, паші Созанська з важким

серцем вкінці погодилася.

— А що як Любу зловлять, що тоді...

Надя ставила собі часто це питання, але тоді бачила перед собою лише чорну глибоку безодню.

Вечором Надя довго сиділа та роздумуючи зашивала золотий гріш у рубець одягу, а золотий перстень з діамантом у рукав.

Тісі почі три жіночі постаті стояли довго навколоішках і молилися: пані Софія, Надя і там за гратами... Люба.

Люба цілий день була неспокійна і, хоч її докучав голод, не хотіла їсти. Вона вже два дні тому одержала записку з буквою «Н». Під сподом було дрібним, наче друкованим письмом написано лише два слова: «Субота -- готова...»

Надворі дуже похолодніло. Сніги не таяли. Вже другу піч розмальовував мороз кришталеві квіти на вікнах... У суботу рано ще сонце дрімало за густим серпанком імли, а Надя з мамою вже поралися.

Професора не було вдома, він виїхав на кілька днів, знаючи про все, треба було виїхати.

Коло десятої години Надя вдягнулася в теплій зимовий плащ, взула снігівці, завинула голову в червону хустину, взяла невеличкий клунок з харчами і, попрощаючись дуже щиро з мамою, збігла якомога скоро, не оглядаючись, по сходах на вулицю.

У вікні стояла, немов статуя болю, пані Софія.

Кільканадцять кроків за Надею ішов Марко... Його сильна рука стискала у правій кишені пістоля.

Ще кілька хвилин, і брама в'язниці важко зачинилася за Надею. Вона, розглядаючись, не дуже то замітно, ішла швидко вгору по кам'яних сходах.

Нагло пристанула.. Хтось задержав її - це висунулася велика, товста червона рука з невеличкого віконця. Надя мовчки подала пропуск.. «Червона

хустиніа» - хотісь відповів за вікном цікавому. Червона хустина, так звали тут Надю. В дижурній кімнаті, де відбувалося бачення, стояли під стінами чотири в'язні, а на середині кімнати старший чоловік і дівчина з клунком під пахою.

Надя скоро перейшла попри них і сіла на лавочці біля печі.

Щойно тепер вона завважила коло дерев'яної перегороди старшу жінку-селянку з зовсім обстрижену головою і сильно виголодженою.

— Пані, прошу вас — лебеділа жінка — дайте мені мою хустку, дайте, нехай прикрию голову... Як же я поїду додому кілька миль з... обголеною головою. Дайте!

Перед жінкою стояли два молоді гестапівці і реготались. «Ех, будь вдоволена, що йдеш додому», сказав один з них ломаною польською мовою.

— Так, так,— притакнув другий і вийшов до сусідньої кімнати.

Немов з труп'ячого черепа дивилися далі, як би прислонені прозорою плівкою благальні очі... За хвилину жінку вивели на коридор. До кімнати знову привели кількох в'язнів. Телефоном велися розмови. Недалеко бахнув стріл... З коридору доходили різкі голоси, пакликування... У другій кімнаті шурхотів хотісь стільцями.

Надя, спершись об стіну, сиділа далі на давньому місці біля печі.

— Чи вдасться?... — бігли думки.

Її серце прискорено билося, то приставало. Вона намагалася приховати хвилювання...

Скільки разів відчинилися двері, Надя підводилася підсвідомо думаючи, що це йде сестра. Але ні, і цей раз ще ні...

На великому стінному годиннику червона стрілка

повільно проходила свою щоденну дорогу — тік, так, тік, так...

А, може, не дай Боже, хтось відкрив їхній плян... і Люба вже десь... у підвалі...

Знову відчинилися двері. Тепер вже була Люба - щільно закутана в свою зелену хустину. Було видно лише очі й кінчик носа. Сестри привітались і сіли на лавці коло печі.

— Сьогодні масте аж п'яtnадцять хвилин на розмову,— промовив конвоїр і якось так дивно - задвористо моргнув однією бровою, широкою, немов чорна латка.

— Чи дозволите оглянути сестрі злімки батьків і рідні?— спітала Надя пімецькою мовою.

Конвоїр підійшов ближче, взяв у руки кілька злімків, пригладався їм деколи хихикаючи, а потім дві чорні латки над сірими очима скоро порушилися і він передав злімки Наді. А потім додав майже шепотом: «Оглядайте, але тут не вільно лишати, все забрати додому!» І відійшов поспішно.

— Любцю, ще тринадцять хвилин і ти або вільна, або ми...— не докінчила Надя.

Сестри похилилися над злімками, але не бачили їх. Їхні очі неспокійно бігали на всі боки...

В кімнаті було ще шість осіб.

Надя глянула на Любу, її зір спинився на бронзових снігівцях сестри, потім посувався швидко аж до широкого, трохи підведеного ковміра... скоро... скоріше... і очі Наді на мить стали нерухомо, зір задержався на легко приплющених повіках сестри. Все в них було однакове, все від ніг до голови, тільки на головах були інші хустинки, у Люби — зелена, у Наді, як звичайно, червона.

Надя глянула на стінний годинник...

— Любцю! Ще... десять хвилин...

Люба неспокійно поворушилася на лавці.

— Надю пі, ще ці! — шепнула розпучливо Люба.

— Любцю, так! І то вже! Подумай, врятуєш стільки людей від тюрми, мук, а може, і від смерті... Вже!...

Надя легко відвернула голову, розглядаючись по кімнаті... Вже майже всі вийшли. Залишилися тільки два гестапівці. Один з них переглядав картотеку, другий сидів при бюрку, обернений до сестер плечима.

Надя розв'язала під бородою хустину, її руки дрижали...

На великому стільному годиннику чорна стрілка посувалася — здавалось — скоріше, як звичайно.

Військовий, що був біля картотеки, оглянувся...

Сестри були дальше похилені над знімками...

— Любцю, ще шість хвилин.

Надя бачила, як сестра повільно розвивала з обличчя хустину...

Лиця двох сестер горіли двома червоними плямами.

Військовий вийняв кілька карток з картотеки, і грюкнувши дверима, вийшов з кімнати.

Дз-дзінь... якось різко задзвонив телефон. Військовий біля бюрка підняв слухавку... повторив якісь довгі числа, шифри і однією рукою записував.

Сестри глянули одна на одну...

— Вже! — шепнула Надя.

Один скорій, певний рух... ще один і... зелена хусточка Люби була щільно, аж по самі очі завинена на голові Наді... Червону хустину легко під бородою зав'язала Люба...

На порозі стояла, вибалувши очі, з вишкіреними зубами ... Льора. Гаркнувши непривітно і зіщуливши вуха, бульдог повільно, коливаючи грубим, важким тулубом, почав підходити до сестер...

Вони, відвернувшись, далі розмовляли, не звертаючи на Льору уваги.

Військовий при телефоні щось голосно говорив... Льора ще раз гаркнула, форкнула, зморщивши носа, і повільно чалапаючи по долівці, пішла на своє місце на виступі при вікні.

Сестри перемінили місця на лавці, ще раз оглянули свою одіж.

Люба швидко пояснила Наді, куди має йти до келії. Хустини хай не розмотує з обличчя, бож у келії знають, що у Люби вже довший час болять зуби.

Розмова телефоном скінчилася. За хвилину вояк з картотекою вернувся, але потім знову вийшов. Метушилися... За вікнами дзенькали трамваї... Годинник спішно вибивав дванацяту годину.

До кімнати ввійшов конвоїр, щоб відвести Любу до келії.

— Прощаєтесь,— сказав до сестер.

— Держися,— промовила Надя, цілуючи сестру.

— Держися, сестричко— вимовила ледве чутно зі слізами в очах Люба й обняла Надю.

— Пора!— І дві чорні латки на чолі конвоїра злучилися в одну широку довгу лішію. Він відчинив двері. Надя в зеленій хустині пішла скоро в тюрму, не оглядаючись. Конвоїр ішов слідом за нею.

Люба якось непевно, розгублено розглянулася по кімнаті, вложила знімки до торби Наді, відчинила двері й вийшла...

Червона хустина тільки мигнула попри дижурного. Ніхто Люби на спиняяв.

Зійшла сходами вниз, відчинила важку тюремну браму. Був ясний, сонячний, морозний день, вулицю й дахи домів вкривала біла пухка габа.

Люба почувалася трохи непевно на ногах. В тюрмі відвікла від денного світла. Хвиля свіжого

холодного повітря одурманила її, сонячне проміння сліпило...

Примруживши повіки, вона поволі сходила вулицею вниз. На перехресті вулиць пристанула і важко відідхнула.

Два короткі сигнали з чорного авта недалеко коло залізної огорожі і... за хвилину хтось злегка сіпнув Любу за руку. Вона здригнулася і глянула вбік. Між підведенним ковміром і пасуненем на очі капелюхом, сміялися очі Марка.

Вони сіли до авта і швиденько рушили з місця.

— Все в порядку, Надя — герой, — промовив по хвилиші мовчанки Марко.

— Надя — герой! — повторила шептом Люба.

Широкі колеса авта повільно котилися по засіжених вулицях. Марко віз Любу до мешкання на передмісті Львова.

Віш вже в дорозі розгортає плян утечі Наді...

Гроші... то вона дещо має... Решітка, лом... пильник добрий... зробиться... З першого поверху не високо... Надя сильна... Лишва є... Щоб тільки її перенесли там під вісімку... на одиночку... Однак це все можливе щоїно за два тижні — комбінуючи роздумував Марко.

Їхали майже мовчки...

§ § §

Наступного дня після втечі Люби був дуже холодний ранок. Мело снігом, свистів вітер, на вулицях виростали невеличкі снігові горбки.

Лиш час від часу продиралося на мить сонце крізь густе клубовище хмар. На вулицях було пусто, майже

безлюдно.

На широких хідниках та в городі з кількома лавками, покрітими грубою верствою снігу, недалеко в'язниці збиралися люди. Тут двоє, тут троє, а там, маже на самій вулиці вже довго бродила в снігу й затирала руки якась стара жінка.

— Їдуть — хтось сказав зовсім голосно.

Всі заметушилися. Із-за одвірків та чорних челюстей брам виходили люди...

— Їдуть — хтось повторив притишено.

Середину вулиці їхало досить повільно вантажне авто, за ним друге. Перед прохожими і тими, що прийшли попрощатись зі своїми, мигнули тупі бліді обличчя в'язнів-чоловіків. Ще одне авто, за ним інше, повне жінок у хустинах, шапках і простоволосих. У зимовій одежі, квітастих сукенках під літньою накидкою, отак, як їх схопили.

Позаду авта, підвівши хутряний ковмір, сиділа Надя Созанська... Зелена хустина щільно окутувала її обличчя. Вона ще перед кількома днями довідалася потайки, що сьогодні мають вивезти зі Львова Любу.

Тепер її думки спочивали. Якась дивна легкість і спокій наповнили її душу. Бліді уста беззвучно ворушилися... Це була молитва подяки... Широко відкривши чорні очі, Надя дивилася туди - де пройшли її щасливі дитячі дні.

Вітер ущух. Крізь димно-голубу імлу золотилася сонце.

На широкій вулиці в пухкому снігу залишили глибокі сліди колеса вантажних авт. В'язні починали перший етап важкої дороги, що вела до концентраційних таборів...

*Горі з горою не зійтись ніколи,
А долі людські в'яжуться вузлом.*

Ю. Яновський

Дружба

Того дня майже від самого ранку шалів фен¹; шугав долинами між високими стрімкими скелями..., вдаряв безсильно об тирольські холодні масиви гір, шумів у віттях крислатих дерев, вищав, свистів у верховіттях глучких смерек, тріскав і лопав де-не-де відчиненими дверима, збивав на своїй дорозі клубовощє куряви, ламав і виридав з корінням дерева, та вищував на мить, щоб приглянутися своєму ділу... І знову почипав від початку: шугав, свистів, лютував. Над вершками гір громадились-клубились отари хмар. Десь здалеку покотилася по горах луна, немов, зловіщий регіт велетня... га-а-а, га-а, га, ... аа...а-а... Жевріючим вужем шугнула блискавка. Освітилось усе небо... Грім!.. Жевріючий вуж... Грім... від якого здригнулись, застогнали скелі і припішкло, причайлось усе, що живе. І знову регіт: га-а, а-а-га... Блимнуло-глинуло сонце і сховалось поспішно. Хтось виглянув крізь ледь-ледь відчинене вікно й уже зачинив його. Десь рипнули двері й лопнули зачинившись. Зйоржившись, виглядали з-під дахів горобці... Боязко тремтіли смерічки... Зелено-синій Іпп пінівся, то сердито поблискував сріблястими хребтами хвиль. Ще мить, і сріблясті хвилі закрутилися,

¹Фен: сухий вітер, що дме з гір у долини.

зашуміли зловіщо, піднеслись угору й покотились розшалілими жовто-каlamутними бовванами...

Аж до вечора свистів вітер у проваллях, а заспіжені шпилі гір ховались у важких сіро-фіолетових хмараах...

Майже в самому серці Тиролю — кільканадцять кілометрів на захід від Інсбрука, в місцевості Л. — тулився до суворих, холодних скель табір так званих переміщених осіб -- людей, що їх воєнна хуртовина вимела з рідних гнізд і розкинула м'ячиками по широкому світі... А доля гралась, підкидувала живими м'ячами: м'яч тут, м'яч там, вгору... вниз... вгору, вгору. Втомився?... Знемігся? Зне-міг-сяя?... Ні! Ще щ? Вгору, вгору, вгору... В до-ли-ну...у-у...

На великій площині з довгими рядами бараків, здавалось, немов усе завмерло; не бавилися й не викрикували діти, не проходжувались і не задержувались на розмову старші, гуляв лише вітер, змагаючись із гнучкими смереками та високою дерев'яною огорожею і підносив то тут, то там високим, сірим крупием порох угору.

Чийсь голос... Хтось перебіг з одного бараку до другого... Лопнули двері, і знову все втихло. Так було на площині. За тонкими стінами бараків сьогодні гуло, мов у вулику. Люди, живо жестикулюючи, говорили, розказували поспішно, дехто пакувався. Знову недобре вістки про репатріаційну комісію, що об'їздила тaborи і заохочувала до «добровільного повороту на родину», перебігали швидкими гінцями тaborи переміщених осіб, та пронизували холодом аж до костей. Що-о?... Як? Коли? Хто розказував? Боже, коли це все скіпчиться?.. Коли вже перестануть допитувати, переслідувати?..

У деяких тaborян ясна усмішка немов відмолоджуvalа обличчя; потрібні документи вже готові, найдалі за два, три місяці канадський та

американський консулі полагоджуватимуть в Австрії всі потрібні формальності на виїзд за море.

Дехто під впливом вітру дуже зло почувався; лопало в голові, шуміло у вухах, кололо й наче вертіло свердлом у костях. Такі то, закутавшись у коц чи ковдру по самий ніс або загорнувши голову в теплу хустку, причаювалися у кутку на ліжку й петерпляче вижидали, коли то вітер ущухне.

В одній невеличкій кімнаті в таборі з віком, зверненим на сірий, лих де-не-де покритий купинками зелено-жовтої трави, масив гори, на польовому ліжку сиділи два юнаки: Дмитро і Лесько. Дмитро переглядав якусь книжку і записував дещо в зшилку, а Лесько таки так сидів, і спершился на столик дививсь у вікно...

Вже довший час сиділи вони майже мовчкі. Юнаки жили разом вже більше, як два роки, а дружили один з одним ще з того часу, коли то опинилися обидва на залізничному двірці між муравлищем чужих людей, а опісля у великому вантажному поїзді, що їхав зі Станиславова на захід. Всі люди що тоді були разом із ними у вагоні, їхали на захід: хто з валізою, хто з дерс'яною скринькою, куферком чи наплечником, а дехто тільки з маленьким клуночком і хлібом під пахвою. Дмитрові тоді було чотирнадцять років, а Лесько закінчив якраз три місяці тому п'ятнадцять. Вони обидва були високі та добре розвинені на свої роки. Лесько був високий, а Дмитро — русянин, кремезний і трохи нижчий. Всі люди, що їхали в тому вагоні, були призначенні на працю в Австрії чи Німеччині. Між ними були й такі, що зовсім випадково попали під час так

званої «лапанки» на вулиці². До тих саме належали Лесько і Дмитро. Вони опинилися на вулиці Липовій в Станиславові так несподівано в середині товпі людей, що їх підганяли з усіх сторін пімецькі конвоїри, як все інше тоді було несподіване й непередбачене. Це був 1944 рік.

Від того часу хлопці перебували майже весь час близько один одного. Лесько наче опікувався Дмитром, а Дмитро в усьому радився Леська.

Не раз ховалися разом у бункерах під час налетів ворожих літаків. І коли жахливий гук бомб, що вибухали потрясав повітрям, а страх холодними дрижаками перебігав по плечах, Дмитро присувався все ближче і ближче до Леська, і тоді було йому якось відрадніше і спокійніше на душі.

— Тут безпечно,— казав, бувало, Лесько... І страх у Дмитра кудись дівався. Потім працювали в одному невеличкому селі в Австрії біля Гмінду, у двох сусідів «баверів»³. Не раз заплакали, згадуючи ще добре щасливі часи дома. Це Дмитрусь частіше плакав, згадуючи втечу з Києва до Львова, коли то віп із мамою й семилітньою сестричкою Танею, залишивши все, тягнули за собою па маленькому візочку лиш клуники з найпотрібнішими речами й харчами. Мандрували па захід разом з іншими людьми, що втікали від більшовиків разом із пімецькими військами у відступі — це був

²Німці насильно вивозили до Німеччини, Австрії, на працю українську молодь, хлопців і дівчат. Опісля приділювали їх під ім'ям «остарбайтерів» на працю у фабриках, або сільському господарстві.

³Селяни-хлібороб

«Великий всеукраїнський ісход». Ішли з малими перервами два дні і три ночі. А потім, потім... сталося щось жахливе... Дмитро зійшов з дороги та віддалився від громади людей, мами й Таці і побіг наперед, щоб принести трохи води у відрі. Скрутив у бічну стежину і кілька десят кроків перед собою, під лісом, побачив потічок, що тихо журчав та хлюпотів по білях камінцях. Дмитрусь припав до цілющої холодної води. Жадібно пив. Начерпнув горнятком води до відра. Почав вмиватися. Він пе зчуває, як загуділі літаки, засвистіло протяжно... і земля задрижала від жахливої пекельної дстопнції. Стовп землі чи диму?...

Дмитрусь вхопив відерце з водою і біг аж духу в грудях не ставало, а поги, немов пе свої, угиналися.

Біг навпростець, перескочив глибокий рів, велику колоду, передерся крізь густі кущі. Біг... Розхлюпав усю воду, добіг і побачив: побиті коші, потрошені вози... звідкись, немов з-під землі, стогіп, зойк, плач... З громади людей па шляху пе було майже сліду... Не було ані мами, ані Таці... Дві великі ями па шляху, одна па полі, куски одежі і кров... Всюди кров... Ох, Боже! Дмитрусь затуллив долонями очі... Хоч уже багато часу уплило від того дня, Дмитруся аж морозило, коли лиш згадав цю жахливу картину. Тоді хоч трусилося в нього все всередині, він був як камінь, пе міг пі кричати, пі плакати... А потім забрали його якісь добрі люди, що їхали за колопою шімців. І так Дмитрусь став круглим-круглісіньким сиротою... Залишились йому дві світлини батьків і Таці, пожик, олівець і п'ять марок.

А тепер, як згадає все це, то сльози вже пе спливають по обличчі, але здається, що десь там, глибоко у горлі їх повно, такі пекучі, аж давлять... Так ця жахлива картина назавжди вкарбувалась в його пам'яті. Невіджалувана втрата пекла, щеміла, піколи незагойна, жива рана.

Лесько також заплакав часом, але так пишком; він стидався сліз, та ще й при молодшому. І його доля не пощадила: батька арештували пімці і слід загинув.

— Як добре було, ще тоді, коли ми були всі разом: батько, мама і я — не раз згадував Лесько, — знаєш, Дмитрусьо, який я був щасливий дома: ходжу до школи, вчуся. Батько, бувало, увечері по праці розказують такі цікаві речі, співаємо разом, читасмо... Так гарно було в нашому домі; чудові картини, килими, прекрасні вишивки — тим усім мама любувалась. Велика шафа повна книжок; там батько все пишпорить, переглядас, порядкус. Який прекрасний город був у нас, а квіти, а овочі, все було прекрасне. Мама подбають про все, приготовлять, іні їжею не журишся, іні одягом. Мама... А потім і маму забрали... Мамочко, батеньку, де ви? Де ви, мої ріднецькі? — Це вже Лесько лиш у думці, бо важко ці слова голосно вимовити, та й Дмитрусеї було б дуже прикро...

Так гуторятъ собі Дмитро і Лесько, переважно в неділю, до пізнього вечора та й не зчуються, як надворі смеркне, сонце зайде зовсім за темну стіну лісу й час вертатися до праці. Поглянуть на щораз нові, круглі, мов половинки здорового гороху, мозолі на долонях, затиснуту зуби, тай розходяться кожний своєю дорогою.

Так і тепер у таборі; глянув Дмитро на Леська, примкнув книжку і, витягнувшись, як довгий на ліжку та пригладивши ясну неслухняну чуприну, дав думкам волю... А потім, протягнувшись, аж кості захрустіли, сіпнув Леська за рукав і почав, як звичайно: «Чи пам'ятаєш, Леську, як ми працювали у бавера?...»

— Пам'ятаю,— якось неохоче відповів Лесько і замовк.

—А чи пам'ятаєш, як закінчилася війна, а потім,

по довгій мандрівці опинились у таборі, а вже за кілька тижнів хотіли вивезти нас більшовики «на родіну»⁴.

— Ех, краще не згадуй,— вже відворкнув Лесько. Опер голову на руку. Хвилину сидів мовччи, а опісля, не дивлячись на Дмитра, промовив: «А чи ж ми знаємо, що ще може бути з нами, чи куди знову не повезуть?»

— Як то?..., — вже сидячи і заглядаючи неспокійно Леськові у вічі, запитав Дмитро.

Що ж Дмитрусю, вічно не будемо жити в таборі. І так мали щастя, що заопікувались нами добре люди, а головно о.Чубинський, примістили нас тут, забезпечили, а за зароблені гроші ми могли вчитися та вдягнутися. Отець Чубинський за місяць-два, а може, ще скоріше виїде за море, а що тоді?... Хто може знати, як довго і скільки ще невищих людей буде покутувати за нерозважливий крок альянтів -- Ялтинську угоду⁵.

Дмитро недовірливо глипнув па Леська. Чи це направду віл, цей Лесько, що знаходив вихід з кожної ситуації, а павіть в небезпеці вмів пожартувати? Гм... Дмитро завжди з подивом дививсь па високу, струнку, завжди випрямлену постать Леська, що мужнів прямо

⁴Табори ДП ("Displaced Persons", себто, втікачі) були під опікою міжпародельої організації УНРРА, яка майже два роки опікувалась утікачами. Вліті 1947 року цю опіку перейняла інша допомогова організація, а саме IPO ("International Refugee Organization").

⁵На підставі Ялтинської угоди між альянтами і ССРР вивозили більшовики всіх малолітніх дітей, які походили з країв, що були влучені до ССР по війні, і дорослих людей, які походили ізsovетських країн з-перед війни.

на очах. «Гм... гм...», — це Дмитро.

— Лесю!

— ІЦО, Дмитре? — Лесько повільно обернувся і глянув на Дмитра. Великі сині очі Дмитра вилискувались, мов скляні, уста легко дрижали, мов у малої дитини, що от-от розплачеться.

— Лесю, якщо вже до того прийшло б, що мене тут запішли б і мали взяти ті «людолови», то хай Бог простить, але живим мене не візьмуть...

— Хай і мені Господь Бог простить — сказав беззвучно Лесько.

Лесько схилився мовчки й чомусь не мав охоти до розмови. Дмитро, позіхнувши, неохоче підвівся, встав і почав готувати вечерю. Гроза пройшла. В комнії ще раз вівкинуло, свиснуло, і вітер ущух. За вікнами шуміло. По запорошених шибах вузькими струмками спливав дощ. Десь здалеку доходило непривітне, протяжне вуркотіння...

ІІ

Дмитро вже давніше запримітив, що від часу, коли Лесько став пластуном, зробився трохи інший: багато роздумував, ще більше читав та вчився і все заохочував його до науки; а з чого Дмитро справді дуже радів, то було те, що Лесько став веселіший, жигтерадісний, до всього цікавий. Все пишпорив за новими книжками. Леська передусім цікавила література й історія України. О, українські книжки, то вопи прямо ковтали. Їхні спрагнені молоді душі впивалися мелодією рідного слова та рідної пісні.

— Бачиш, Дмитрусю, які ми багаті, — сказав

Лесько, переглядаючи вдесяте прекрасну збірку фотографій з Києва й околиці професора Горського.

— Я знаю, Леську,— і Дмитро випрямився на весь зріст.

— О, наш чудовий Хрещатик!

— Леську, глянь, Софійська площа, а тут пам'ятник Богдана... їй Богу, мов живий Хмель -- конем грає, та ще й булавою вимахує,— і очі в Дмитра аж сяють, лице рум'яніє, наливаючись кров'ю.

— О, ми з дідусем Васею часто ходили на Софійську площу, щоб подивитися на Богдана та «набратися нових сил», як казали дідусь, а вони знали, куди мене вести і вміли розказувати. О, вміли. Про Печерську Лавру, про мощі святої Варвари і зв'язані з ними чуда, про княгиню Ольгу, про царівну Анну. Слухаєш, слухаєш, і не наслухаєшся. А, часом, бувало, говорять, говорять, оглянуться, та й нагло замовкнуть... Йдуть і лиш мугикають собі щось під носом. Знову оглянуться... а потім кажуть: «Ну, Мітя, якщо хтось запитав би тебе тепер, про що ми говорили, то що ти скажеш?...»

— Ну, про що ж дідушю, скажу, звичайно, про що ж ми могли говорити: про рибу, про ваші подерті сіти, ну й про діру у вашому човні. А дідунь Васька піби не сміються, а бачу, що вже вусами рухають, щось піби румигають і животом підтрісають,... а потім: «Мудрий ти, Мітя, о, мудрий, синку, вдався», тай знову замовкнуть.

Одного разу пішли ми на гірку над Дніпром. Дідусь стали, розглянули, погладили бороду, тямлю, як пині, а потім дивляться на Дніпро, та й стоять, мов заворожені, простягнули руку, і кажуть: «Мітя, бачиш, синку, там, над Дніпровою кручею, недалеко церкви святої Софії, ще так недавно стояв золотоверхий монастир святого Михаїла - гордість і слава Києва, ані

словами не розказати, ані письмом не описати. Краса, та їй годі. Як у казці, Мітя... Ти, синку, був ще тоді маленький, дуже маленький. Як одного дня, до смерті його не забуду, Мітя, загуділо, зашуміло у повітрі, немов сто літаків махнуло над Києвом, а люди бігли павмашія, товпились... Добігли до Софіївської площі і власним очам не повірили, власним очам не вірили, Мітя... Це висаджували в повітря нашу церкву Золотоверхого Михайлівського Манастиря»— сказали дідусь Васька Й замовкли...

— Я аж скрикнув, висаджували собор? Хто? Чому? А дідусь лише заскреготали зубами, а здорові вони в цього були, розглянулися, та й кажуть: «Не бачиш чому, бо для Совпарткому⁶ не було вже шіде місця. Ой, синку, тоді, як умер наш золотоверхий, то ніхто з нас не єв, не спав, лише чорні думки хмарами насувались, а душа, синку, так боліла, так щеміла... що аж». І дідусь стали знову мов заворожені... стоять і не ворушаться, лише очі під густими бровами горять, а потім сіпнули мене за рукав, та й кажуть: «Колись, синку, все зрозумієш, а тепер — пумо підемо на кручу... колись розкажу більше», сказали дідусь і пігнали, розпустивши поли, немов хто гонив за шими, ішли, не оглядаючись, і лише вітер чесав та розвівав їхню бороду.

— Тоді,— далі говорив Дмитро, — нічого я не зрозумів, але багато роздумував і догадувався, однаке тепер розумію. О, аж падто добре розумію і пригадую собі всі розмови з дідусем Вассю, попурну мовчанку батька, якісь книжки й папери в його старім чемодані в шіпці за хатою, до якої лише мама мала ключі.

І тепер Дмитрові не одне ставало ясним, виразним: і наука в школі ще вдома, і пеясні відповіді

⁶Совпартком - Советський Народний Комісаріят

матері. Її так часто відкриті сині, повні жаху, мов непримішні очі, і багато, багато іншого. Деякі переживаша і картиши з його дитячих літ, ще дома, хоч залишилися в пам'яті, то були наче пригрушені порохом, немов прислонені густим серпанком. Деякі знову як «чорний ворон», що приїхав упочі по батька і приглушені загарчав під їхніми вікнами, непривітні люди з синіми обвідками на круглих шапках, що вбігли з гуркотом до хати, все стають, мов учораши перед його очима...

§ § §

Не можна сказати, що Дмитро був неохочий до науки; він добре вчився в школі, а передусім любив вивчати мови. По-німецькому шварготів уже, як казали таборянини, мов старий бавер. Він же полагоджував всі господарські справи. Треба було не раз скочити «на село», щоб роздобути, розуміється за великі гроші, або в заміну за щось, трохи молока, яєць чи масла, бо по таборовому спіданку чи обіді, дуже часто за годину - півтори їм обом уже добре в середині воркотіло і треба було чимось докладати. Лесько просто до господарських справ не недавався; то йому якось ніяково ходити й жебрати...

— Жебрати,— підсміхався Дмитро, — жебрати за важко зароблені гроші. То може хтось підглянути, а купувати на чорному ринку можуть бути неприємності, то якась інша причина, що здержуvalа Леська. А Дмитро як лише пошолопав у скринці з харчами і завважив, що світилося лише чи два яєчка, чи скибка масла, перешукав уже певно всоте валізку з речами, чи не вдалось би чого замінити. Виймав якусь стару блюзку чи сорочку, яку ще тому тиждень

призначив на щоденний одяг по праці, пакував до старого виляпялого наплечника і мандрував у село...

Картопель — то вони мали досхочу на своєму господарстві, бо в осені обидва допомагали копати картоплю «баверам» і «заробляли» її на цілу зimu для себе, та ще й іншим роздавали.

О, придбати все потрібне — то Дмитро був перший, але варити, — то вже тільки так, з мусу. Він уже наперед журився, коли кінчився тиждень, і Лесько в неділю готував вечерю останній раз цього тижня.

Дмитрові майже весь час щось не вдавалося: то молоко збігало, то забував налити води до картоплі... А раз, ..ех, сам на себе був лютий, всипав до кави, замість цукру, три ложечки соли й усе зіпсував. Найгірше, що тоді були Леська іменини і на підвечірку були два старші товарищи. Ага, ще раз йому не пощастило: варив борщ і хлюпнув стільки оцту, що як покуштував, то певно, як то кажуть, око побіліло. Борщ мусив вилити до відра, і тоді їм майже цілий вечір «кишки марша грали», бо зі всього вишолопалися.

О, Лесько — то зовсім інакше варив: сував па всі сторопи горщиком по невеличкій кухоці, підносив щоразу покришку, мішав, приглядався, пюхав, дмухав, ще раз підносив покришку, знову мішав... ой... Хіба під час варення «скочив па одній позі» по воду... і вже знову при кухні. Це не гарпо, але Дмитро пе раз так в душі бажав, щоб і Лесько щось «спартачив», а то — ані руш.

Не знати, чи хто так любив грati копаного м'яча й відбиванку, як Дмитро. Раз пополудні наставив па електричній кухонці варити юшку і побіг, лиш па десять хвилин, заграти копаного м'яча... і вже біжить прожогом до бараку, а тут па коридорі всі сусіди... Хтось біжить уже з повним відром води... гасити вогонь, а з дверей їхньої кімнати садить густими, аж чорними клубовищами, дим.

Дмитро вужем просунувся між цікавими, плигнув до кімнати, а тут з повного горщика горохової юшки тільки чорні звуглепі вишкварки і повнісінько диму... Ой, тоді то дісталось йому від сусідів... дісталось, що аж...

Сьогодні був вівторок. Ще п'ять днів мав вариги Лесько. Прекрасно! Дмитро зодягнувся у випрасувані під подушкою штани, змочив водою і пригладив неслухняну чуприну, глипнув на себе до шиби у відчиненому вікні та вже хотів іти до бібліотеки, а потім на лекцію англійської мови, коли на коридорі зашаруділи кроки й на порозі станув їхній добродій, стрункий, сивенький, мов голуб, отець Чубинський.

— Здорові, козаки,— сказав отець Чубинський, розглядаючись по кімнаті. — А де ж Лесько?...

Дмитро присунув до стола єдине крісло, що було в кімнаті, та попросив отця сідати.

— Я піду по Леська, він в другому бараку,— сказав поспішно та трохи розгублено Дмитро. Але це було зайве: двері, мов на наказ, відчинилися, і Лесько вже вітався з отцем добродієм...

Сьогодні отець Чубинський довго забарився у своїх молодців і щойно тоді, як у таборі все втихло, та лиш подекуди із-за густих заслон на вікнах просочувало світло, він устав і, поклавши руки на їхні рамена, поклепав їх мовчки... Опісля, задержавши свої руки з довгими сухорлявими пальцями на їхніх головах, так дивно, урочисто, як піколи, промовив: «Мої дорогі діти, вже пезабаром я виїжджаю за море. Прикро мені, що ви на деякий час мусите залишитись тут самі, але я зроблю все можливе, щоб і вас відсіля забрати, щоб вам допомогти започаткувати нове, спокійне, щасливе життя...»

Отець Чубинський знову сів, перебираючи довгими пальцями та вистукуючи якусь мелодію на столі...

Молодці зніяковіли... Спіділи майже мовчки... Лиш час від часу кидав хтось із них відірвані речenня чи слова. Цього вечора їхня розмова вже не клеїлася...

— Ще побачимося, то про все докладніше поговоримо,— сказав отець Чубинський, прощаючися з юнаками. — Доброї спокійної почі вам. Будьте мужіші й сильні, як дотепер. Наша батьківщина чекає на вас, і де б ви не були, тямте, прийде час і вона покличе вас. Будьте готові!... — Чорпі, глибокі очі отця Чубинського дивилися в далечінь, а опісля звернулися на обличчя юнаків, здавалось, заглянули аж в їхні душі і тут задергалися... Всі троє мовчали... Десь здалеку доходило скригління пічної птиці... На подвір'ї й у вікнах бараків було вже темно...

— Обіцясте мені,— запитав за хвилину отець Чубинський, стискаючи юнакам руки...

— Обіцяємо,— відповіли обидва майже водночас.

— Добре, добре, мої діти. А тепер спокійно, спокійно спочивайте, не клопочіться пі про що, все буде добре, Бог з вами,— і старецький добродій вийшов із кімнати, тихо ступаючи по кам'яній долівці коридору. Цієї ночі хлопці майже не спали. Довго ще гуторили при столі, а потім роздягались довше, ніж звичайно. Лесько вже давно загасив світло і піби дрімав. Дмитро чомусь не міг розв'язати старої шпурівки від черевика і, спустивши ліву ногу на землю, праву обпер об дошку в ліжку і щось час від часу бурмотів та шолопався, мов миша... Леськові снилося сьогодні розбурхане море, а довкруги золоті обрії, що були різьблені, мов скелі...

Дмитро лише заспув, не міг спокійно влежати, бо вже недалеко протяглио засвистів, а потім па двірець заїхав ваптажний поїзд, повний клунків... Тут були теж скрині, мішки з бараболею, старі поламані меблі... Те все мусів Дмитро позносити до бараків. Стограв у ві сні, крутився, перескідався з боку на бік, вовтузився... Що

запіс з трудом кілька клунків, а тут знову гора мішків, клунків і меблів перед ним, і так без кінця...

За стіною щось важко гупнуло на землю... Дмитро пробудився, потер голову рукою... Обличчя й волосся були зовсім мокрі від поту... Лесько сів на ліжку, розглядаючися по кімнаті, а потім, тріпнувши нетерпеливо рукою, промовив: «певно, знову дитина Гоцалів гепнула на долівку».

— Буде матолок, нічого іншого,— додав із перекопанням Дмитро. За стіною хтось пошолопався і за хвилину було чути голосний рівномірний віддих —ха-псі, ха-псі... па-фю, па-фю...— Обидва юнаки глянули на свої заспані обличчя з розкуйовдженим волоссям і, обернувшись до стіни, вже спокійно спали аж до ранку.

ІІІ

Місяць листопад був багатий на різноманітні події в таборі. Вже цілий жовтень підготовляли тaborяни Листопадове Свято, яке відбулося дуже святково і несподівано гарно. Лесько співав у хорі, а Дмитро помогав прибирати зали.

Листопадове Свято залишило в пам'яті тaborян незатертій, гарний спомин. Для багатьох цей день був новим стимулом до праці. Того дня навіть діти не пустували, а молодь проходжувалася по тaborовій площі незвичайно поважно й задумливо. В кімнатах між молодими велися пожвавлені розмови, виринали нові питання, зароджувались нові плянин. Гордістю всіх була здисциплінована пластова молодь. Всі усміхалися до маленьких, виструнчених новачат. Навіть у душі найбільших пессимістів з'являлася надія... От-от підросте

повий парибок, і з тих малих «жовтодзюбів» здигатимуться нові ряди, щоб прийти на зміну. Гордий був Лесько за своїх товаришів, що вже не вперше так добре виконали своє завдання. В листопаді цього року було ще більше чи менше приємних подій, що внесли таку бажану різноманітність у монотонне таборове життя.

Прикрою подію був виїзд за море кількох визначіших людей, в тому числі й отця Чубинського. Прощаючись з ними, всі знайомі просили часто писати та допомагати й іншим виїхати якомога скоріше. Не було кінця проханням, передаванням листів, поздоровленням, обіцянкам...

Сумно було Леськові й Дмитрові по від'їзді отця Чубинського, але молодість довго не сумує... Ще одни, ще одни сумний погляд на захід, куди від'їхав поїзд і юні обличчя вже сміються... До них усміхається високо, майже над вершком скель завішене, променісте сонце, усміхом вітають стрічні люди... Пружні м'язи не відчувають втоми, стають щодня сильніші... Молодий мозок зроджує щораз нові думки, нові пляни... От така-то весела, запашна, без журна, все однакова, а все пова, одчайдушна, буйпокрила, мов *fata morgana* зміша, прекрасна безповоротно коротка юність.

Полум'яна юносте, тебе колишуть до спу недосяжні мрії, що тріпочутъ барвистими шовковими крильцями метеликів над запашними левадами, шугають щебетливою веселою ластівкою по безкраїх просторах, ширяють бистроокими орлами ген високо понад стрімкі скелі, ген-ген, понад хмари небесні, аж до вічно юного сонця.

§ § §

Одного дня, ще в листопаді, закликав Леська командацтв табору.

— Певно, якась біда зробила нам ведмежу прислугу і щось наговорила на нас командацтві,— бурмотів псевдоволений Дмитро...

— Нічого нам боятися,— відповів коротко Лесько, і далі взявся направляти радіоапарат. Він два тижні тому закінчив курс радіонаправи і тепер уже мав три апарати до направи. Два он там, на скрині вже були готові, а коло третього, старого доробала ще треба було добре памучитися.

Увечері Дмитро нетерпеливо віждав повороту Леська від командацта табору. Що скойлося?... Чого вони від нас хочуть?..., верталось увесь час настирливє питання її непокоїло Дмитра.

. За півгодини по відході Леська почув на коридорі скорі кроки... Відчинилися двері й до кімнати ввійшов командацтв табору Вошинський, високий, стрункий, чорнявий з невеличкою топзурою на чубку малої голови і все рухливими, спритними пальцями, а за ним з тасмичною міпою, що потім перемінилася в усмішку від вуха до вуха, Лесько...

— Ну, ваша кімната вправді невеличка, але якось поміститься... Заберемо одне ліжко і дамо подвійні шари, — сказав Вошинський, розглядаючись по кімнаті.

— Від завтра, бодай якийсь час, будете жити втрійку.— Юнаки лих мовчки переглянулися... На другий день замість другого польового ліжка, мали у своїй кімнаті подвійне ліжко-шари. Третього дня була неділя, і вони, вернувшись із Богослуження, вже пікуди не виходили, вичікуючи нового співмешканця.

Надворі вже смеркло, коли хтось злегка застукав до дверей... До кімнати ввійшов професор Зінкевич, як звичайно випрямлений, гладесенько зачесаний, з моноклем тим разом у правому оці, а за ним, немов

перестрашений, високий, як тичка, з трохи відсталими вухами й бараболькуватим носом, ще дуже молоденький хлопець.¹

Юнаки встали...

— Знайомтесь,— сказав професор,— Олександер Сяноцький, Дмитро Романович, а це — ваш повий товариш і співмешканець Тарас Золин.

Тарас, привітавшись, ніяково розглядався...

— Скинь накидку, поклади свої речі опітам на полицю і будь свободний, а далі якось воно буде,— сказав професор, переглядаючи розложені на столі книжки.¹

Незабаром юнаки залишилися в кімнаті самі. Тарас, посидівши ще якийсь час при столі, перекипувся з Леськом лиш кількома словами і, роздягнувшись, поліз на своє ліжко на горішні нари.

Ще одною небуденною подією, що дала молоді багато радості, була підготова до забави й сама забава, що відбувалася в таборовій залі.

Мало цікавився забавою Дмитро, а ще менше Тасько, — так звали товариші Тараса Золина.

Дмитро був ще падто соромливий, від дівчат бокував, молодшими дівчата мібі погорджував, а в розмовах зі старшими червоні і забував язика в роті... Знову трипнадцятилітній Тасько був справді ворог дівчат. «Що, властиво, цікавого було з ними говорити» — питав не раз Тасько Дмитра, його одполіткі дівчата прямо злостили його... Робили якісь шемудрі мінни, часто шептали одна одній щось до вуха, павіть у товаристві старших, а потім, зиркаючи одна на одну, хіхікали.

— Я люблю,— казав Тасько, — взимку шугати на совгах по замерзлому ставі, а літом плавати і давати пурка в майже чорпу безодню на озері, або використовувати вільний час на прогулянку в гори, але тільки без дівчат, бо з ними більше клопоту, крику й писку, як

присмішти з прогулянки. То не може скоро йти, сонце припекло, то води хочеться, то час відпочигти, о-о-х, хоч сядь та й пропадь.— Він уже був на одній такій прогулянці з Галею, Зонею та іншими товаришками. Дівчата побігли наперед. Зоню, Галю — їм павздогін голос матерів,— З-з-за-ждіть, то знову ходіть скоріше... ої, скалка влізла... Увага, гадина може вкусити... Води хочеться, голова розболілася,— і так все щось нове... Прогулянка, не прогулянка, а звичайна тяганина, — розказував опісля Тасько Дмитрові. Отже, Тарас тоді постановив, всюди — тільки без дівчат. Такої самої думки був і його товариш, що мав приdomок «Офермі». Ото вони обидва любили позбіткуватися над своїми товаришками... Тасько, як звичайно, давав умовлений знак, що піхто не дивиться, а «Оферма» або білою креїдкою нарисував щось Галі на плечах на суконці, а раз пустив за комір крикливій, грубій Танці великого лабатого павука...

А-а-а-а... А то було крику й писку... Танька верещала, розмахувала руками, ногами, а в усіх, хто це бачив, аж в шлунку боліло зі сміху... Правда, дісталось тоді бідному «Офермі» від батьків Тані. Ох дісталось... Але як командант табору почав «Оферму» ганьбити, а потім ще й учитель долучився, бідний «Оферма» стояв, як на гарячому вугіллі. Тоді Тарас не видеряв, підійшов до громадки, що вже зібралася довкруги «Оферми» і сказав, звертаючися до вчителя: «Я також винен, прошу й мене покарати».

— Як то, як то ти винен, ви ж обидва не кидали павука? — запитав якось дивно скривившись, учитель Зінкевич.

— Я пішов павука і давав знак, — відповів Тарас.

— Щоб це був мені останній раз, — сказав учитель, ділово глянувши на «Оферму», а потім на Тараса... Вони обидва стояли, опустивши вниз голови.

— Пополудні хочу поговорити з твоїм батьком — сказав командаант табору, звертаючися до «Оферми». Вчитель і командаант, глянувши один на одного, відійшли. Тарас і «Оферма» ще хвилипку мовччи постояли, а опісля Тарас, взявши «Оферму» за руку, потягнув його до свого бараку. «Оферма» задержався, підніс голову, глянув на Тараса та, обнявши його сильно за шию, сказав: «Дякую тобі, Таську».

Цього пополуднія Таськові та малому, кремезному, з веснянкуватим обличчям і ніколи не зачесаним густим, рудавим волоссям «Офермі» було дуже сумно. Не хотілось пустувати, бігати, апі вигукувати. Пообідавши, зустрілися на своєму улюблешому місці — під старою, розлогою смерекою. «Оферма» сів па пеньку й бездумно колупав тупим ножиком кусок сухого дерева. Тасько ходив, збирав па патичок живицю, жбурляв камінцями, пробував свистати, але якось не йшло. Підійшов до «Оферми», постояв хвилину мовччи і таки не видержав: «Знаєш, Василю, все було б байка, хай би вчитель ганьбив, хай би командаант вибив, ну хай би не дали і цілій тиждень хліба з мармолядою — і Тасько облизався, — ну хай би... а то, а то, знаєш, наш Лесько апі глянув па мене під час обіду, подумай, апі глянув. Я лиш чув — далі говорив весь у вогні Тасько — як Лесько сказав до Дмитра: «Ну, Дмитрусьо, маємо гарне товариство». Тасько сів па землю біля «Оферми», спустив униз голову.

— Апі глянув, кажеш, — прощідвив «Оферма». Відкинув суху тріску, зложив ножик і сховав до кишені. Сиділи мовччи...

— Таську, чим би ти хотів бути? — запитав зовсім несподівано «Оферма», дивлячись прямо у вічі Таськові. Обличчя Тараса немов засяяло, палилось рум'янцем, очі заблестіли двома скляними великими коралями, довгі чорні вії затріпотіли крильцями мстелика... — Леськом,

— відповів без падуми Тасько.

— Я теж,— сказав, спустивши голову вниз, «Оферма».

Тасько підвівся, випрямився, пригладив волосся і заложивши руки за спину, почав проходжуватися довгими кроками, так, як це робив часто Лесько, приготовляючись до лекції.

Зближалася вечір. Майже над землею шугали ластівки. Збиралося на дощ.

Одним із тих, що приготовлялися до забави, а навіть вижидали її трохи з треною був Лесько. Це ж був його перший прилюдний виступ. День перед забавою приніс Лесько темнє, свіжовипрасуване убрання від кравця і роздобув десь кусник пахучого зеленого мила, та вмившись склав його під подушку. Збиточник Тарас лише увійшов до хати, розглянувся по кімнаті, а потім, роздувши піздря, почав усюди заглядати та шохати. До кімнати увійшов Дмитро, та роздягнувшись, взявся приготовляти їжу. Тарас підійшов до Дмитра, сказав йому щось на вухо і, показавши на Леська, що читав при столі, почав підсміхатися, приговорюючи:

— О, пізнати, що завтра забава, від перфуми можна вдушитися...

Дмитро глянув на Леська, але цей сидів мовчки, не відриваючись від книжки... Тарас ще кілька разів цього вечора говорив різні немудрі дотепи, щоб роздражнити Леська, але цей, мов би того не чуючи, читав далі книжку, не звертаючи на Тараса уваги. Тарас походив по кімнаті, заглянув у вікно, а потім підійшов до Дмитра та почав підскакувати, вимахуючи руками, піби хотів боротися. За хвилину з лоскометом перевернулася лавочка, зроблена з пачок, і по підлозі посыпались зварені на вечерю картоплі. Лесько підвівся повільно з крісла і станув перед Тарасом... Тарас почав з острахом поступатися назад, але Лесько лише глянув на

шого з погордою і, не дивлячися більше в сторону Тараса, промовив:

— Як тобі не соромно, великий хлопище, а заховуєшся, як смаркач...

Лесько вийшов з кімнати. Дмитро не відзвався... Тарас, опустивши вниз голову, постояв ще хвилину на середині кімнати і взявся мовчки збирати картоплі... Потім узяв кусник хліба з мармолядою, призначений для цього крім картоплі на вечерю, загорнув у папір і поліз мовчки на свої пари. Лесько, вернувшись, повечеряв, що осталось, і підійшовши ближче до пар, глянув на Тараса. Цей мав закриті очі, але не спав; на щуплому майже дитячому обличчі слізозалишили дві блискучі смуги. Лесько почав стелити своє ліжко. Під подушкою недалеко мила лежав маленький пакуючок. Він розвинув його усміхаючись. Це був удвоє зложений хліб з мармолядою.

I V

Увійшовши сьогодні до кімнати, Дмитро побачив на столі, як все говорив, цілу «стирту» книжок. Були тут: Куліш, Грушевський, Леся Українка, Шекспір, Честертон, Данте, Сервантес, підручник англійської мови для самоуків, словники і т. д. Під вікном стояв Лесько, випорожнюючи свою течку з решти книжок. За хвилину і на вікні було їх повно: менші, більші, старі й зовсім нові, тощі і грубіші. Лесько все упорядковував, складав, не звертаючи уваги на прихід Дмитра.

— Ну, Лесю, цього тижня ти вже пропав для світу, хіба якесь чудо, або падзвичайна подія відтягне тебе від читання й науки. Ну та й я мусітиму сидіти

дома тобі для товариства, студіювати всі ці книги... Пропав мій копалий м'яч і вілбиванка. Що, пі?...— це Дмитро.

— Пропав, не пропав, і на цього прийде час, але передусім, Дмитре, мусимо читати й учитися,— промовив Лесько повагом, все ще порядкуючи книжки.
— Забрали нам усе: батьків, майно, затройли нам дитячі літа і молодість, але знаємо, що його самі здобудемо, ніхто не відбере. Знаємо — це цілющі, що зостануться нам на все життя, і ми мусимо його добувати далі тільки власними силами і власною працею.

— От і лист від отця Чубинського,— сказав врадувано Дмитро, простягаючи руку до малого столика біля Леськового ліжка.

Так, отець Чубинський, золота душа, не забувас про нас. Наша справа на добрій дорозі, Дмитрусю, і вже незадовго зможемо вийхати до Канади.

Дмитро мовчки читав листа, докінчив його, а опісля прочитував знову від початку...

— Вже більше, ніж два тижні тому вийхав наш Тасько до свого вуйка, от і від цього виїзду одержимо листа,— сказав, причиняючи вікно, Лесько.

§ § §

Від кількох днів похолодніло. На повизублюваних сірих скелях уже вчасними вечорами блукали тіші... Щедро розсипала золото, повільно ступаючи, спіла осінь.

Смеркало... В бараках повільно втихав гамір. Обидва юнаки сиділи мовчки, читаючи та приготовляючись до завтрашньої лекції. Дмитро сидів навпроти вішка. Нараз... Його обличчя видовжилося, стало майже

сіре... —Леську,— шепнув, —Леську, хтось... біля нашого вікна.. я.. я бачив жахливе обличчя... з великим, плоским носом...— Лесько рвучко метнувся до вікна... — Підожди, не відчиняй!—, крикнув Дмитро, схопивши первово Леська за руку. Лесько пристанув... На коридорі почулись кроки... Крик якоєсь жінки... З сусідньої кімнати повибігали мешканці. —Там, там в куті на коридорі стояв хтось, я щойно його бачила— кричала висока, бліда, з розпущенім волоссям кравчиня Зубрицька. З-під шостого числа повибігали всі діти Заблоцьких, уставились рядочком: грубенька шестипілітня Валя, рудий Микольць, на коротких кривих піжках і з видутим, мов бальон, черевцем Павлусь, завжди заплаканий і заспаний Моць та сухий, мов польовий копик, з пальцем у носі Міць. На коридорі хтось намагався засвітити світло. «Жарівка спалена, засвітіть свічку!»— наказував завжди спокійний і зрівноважений професор Гучкевич. Кілька чоловіків вибігло падвір. В усіх кімнатах вже світилося. На коридорі метушилися люди... Професор Гучкевич заглядав у кожний куток.

— Я теж бачив когось у нас під вікном,— сказав до професора майже шепотом Дмитро. — Може вам, папі Зубрицька, так здавалося, то може хтось із своїх хотів нагнати нам страху,— говорив самовпевнено кремезний і завжди відважний Гриць Вівчарук.

При головних дверях згromадилося кілька чоловіків, говорили майже пошепки...

— Ну так, щічого страшного, але в паркані між кущами ми пішли дві відломані і легко приставлені дошки,— пояснював трохи зміненим голосом високий студент Владко Гірчак.

— Не треба покищо робити пашки... розумієте... ну... може... може хтось, може то таки хтось зі своїх,— цідив крізь зуби дижурний -- повільний Степан Гичка.

Це довго не стихав гамір у бараках... Жінки, чим лише могли, заслоняли щільно вікна. Щоразу в інших дверях скреготіли два рази обертаці в замках ключі, тріскали засувки. Невпішимо плакали розбуджені зі спу діти. Аж по півночі почали гаснути в кімнатах світла. Час від часу було чути пригнішні голоси... шепоти. Тісі почі, аж до ранку, блукав у таборі неспокійний чуй-сон...

§ § §

Вже другий тиждень майже щодня ходили Лесько і Дмитро на заробітки до «баверів». Помагали при будові, різали дрова, робили -- що не трапилося, щоб заробити на книжки й одежду.

Їхні тіла, прижарені сонцем та хльостані вітром стали сильні, гнучкі, загартовані. Юнаки йшли мужньо вперед, не лякаючись перешкод, невигод, а то й злидів, що на їхньому шляху безжалісно щедро розкидала доля. Останньої суботи верталися вони до табору досить пізно. Цього дня задержалися довше при праці, та й важкі наплечники з харчами, що їх придбали за павантажування картопель та рубашня дров, спиняли трохи їхню ходу. Із села К. до табору було добрих шість кілометрів, а правду сказавши, їм не було дуже спішно. Йшли повільними, довгими кроками, час від часу посвистуючи...

До тирольських сіл, розкинених у підніжжя стрімких скель, поміж густими деревами, скрадалась холодна осіння піч, нечутно збирались, повзли звідусіль тіні. Із-за вершків кам'яних велетів випливав повільно ще заспаний - задутий, немов припорощений місяць. Час від часу гнучкими шпиллями смрек коливав повагом

вітер. Земля дихала свіжою, запашною вологістю. По обох боках вузької каменистої доріжки шумів ліс. У травах, кущах, щілинах бриніли останні звуки. Втихала багатострупна музика. Юнаки, вже троха втомлени, йшли навпротець бічними стежками. Звільнили ходу і мовчки наближалися до рейок, що вилися чорними сталевими гадюками недалеко широкого шляху.

Лесько повільно оглянувся... Пристанув, прислухаючись... Дмитро, глянувші лиш кутком ока па Леська, задержався... — Що там, Лесю?..

— Йдім повільно дальше! Не оглядайся! Здається, хтось йде підалко за нами,— відповів майже шепотом Лесько. Йшли не оглядаючись. Почувся легкий шорохкіт... Тиша...

— Це, мабуть камінці на насипі...

— Ні!... — Лесько шепотом.

Ще звільнили ходу... Лесько дав знак... Йшли повільно, майже навшпиньки. Прислухались...

— Таки справді, десь поблизу шурхається...

— Може, це вітер, Леську?...

— Ні, глянь направо, бачиш, там під деревом?...

— Вовк?...

— Ні, мигнула людська тінь,— далі говорив пошепки Лесько.

— Людська...тінь?...

— Так, напевно!..

— Лесь, хто це?.. хто це?.. — Дмитрові стало моторошно, тілом перебіг лихоманий дриж. Гулко билося серце.

— Спокійно! Спокійно, Дмитрусьо!...

З бічного шляху зближалось ехо-пакликування... Юнаки пристанули.. Двома великими возами везли «бавери» дрова.

— Вже недалеко наші бараки, поспішаймо— сказав Лесько.

Перескочили потічок, поправили наплечники, пригладили волосся та вже прямували протоптаною стежинкою в долину до бараків.

Нагло Лесько задержався, поклавши руку на рамені Дмитра...

Дмитро пристанув. Стояли мовчки. Кругом було тихо-тихесенько. На майже чорному оксаміті рясно цвіли зорі. Юпаки зійшли помало зі стежки й зупинились. Приховались у затінку крислатої смереки.

— Бачиш?... — це Лесько.

— Так,... чи це...

— Цccc!...

Під парканом по зовнішній стороні, недалеко брами, посувалась повільно, легко пригорблена, широкоплеча дебела постать.

Десь рипнули двері... Велика постать нагло задержалась, стояла пеповорушно, немов приліплена до паркану.

Знову рипнули двері... Пригорблена постать, повільно випростовуючись, прискореною ходою віддалилася від паркану та пристанула за придорожніми кущами. Щось зашорохотіло, бахнуло... Знову тиша. Лесько глибоко віддихнув. — Чуєш?...

— Так, запах стрільного пороху?...

— Ні, а може... ні, це щось подібне до карбіду.

Дмитро сіпнув Леська за руку і показав високо вгору... Там блиминуло кілька разів жовтаве світло, розплілилось довгими, сріблистими смугами, і по хвилині зникло.

На подвір'ї табору хтось голосно заговорив. До входової брами прямувало троє чоловіків з валізками. Хтось їм відчинив браму...

— Цей на переді - це інженер Бойків, бачу по рухах,— сказав пошепки Лесько.

— Ідуть на станцію. Вже підемо, Леську?...

— Ні, ще хвилину заждім. Побачимо, що буде далі, Дмитре. Троє чоловіків сходили повільно східцями па гостинець, ще пристанули, щоб закурити. З-поміж придорожніх кущів вийшла, легко пригорблена важкувата постать. Зйшла повільно східцями, випрямилася і попрямувала довгими, певними кроками за ними.

— Ходім за ним, або я піду сам,— сказав, зсувуючи з рамен наплечник, Дмитро.

— Краще ці, ходімо прямо до бараків,— відповів рішуче Лесько.

§ § §

Був ясний, сонячний, морозний день. Під погами лунко поскрипував свіжоутоптаний сніг. Вершки тирольських скель пишались сріблистими коронами... На придорожніх кущах і деревах мінились самоцвітами мілйони снігових зірок. Хотілось брати повними пригорщами й ковтати цілющи хвилі повітря.

До кіннати юнаків хтось легко застукав... Увійшов командант табору Вошинський. Розглянувся по кіннаті... Біля столу стояв лише сам Лесько.

— Знаєте, Лесю... я мав сьогодні цікаву розмову із заступником команданта французької командатури полковником Лявуазіє...,— сказав досить загадкового Вошинський.

— Прошу сідати,— запросив увічливо Лесько, — чи ця розмова стосувалась може до повних плянів у зв'язку з табором, як ви вже давніше про це згадували, пане командант?

— Так і... ці,— відповів якось довго задумуючись командант Вошинський. — Це, про що говоритиму з

вами, торкається покищо тільки кількох мешканців табору, між іншим вас і вашого приятеля Дмитра. Я постараюся коротко персповісти те, що власне торкається Дмитра і вас, про все інше, покищо, я зобов'язаний словом мовчати..— Лесько насторожився..

— Отож, сьогодні рано полковник Лявуазіс радив мені, щоб було дуже побажане для вашого приятеля, для вас і ще декого, а в тому числі інженера Бойкова якнайскоріше вийти за море...

Лесько, легко стрепенувшися, випрямився.

— Вже вийти?

— Так!

— Невже ж ваші побоювання щодо «добровільної» репатріації мають реальну підставу, пане командаче?

— Так, відповів коротко командант Вощинський.

Лесько сидів, мов приголомшений. На його високому чолі виступили холодні краплини...

— Полковник Лявуазіс заявив охоту кожначесно вам допомогти і приспішити виїзд Дмитра і ваш, бо знає, що ви приятелюсте. Стереженої Бог береже, може бути різно, ну й пізно, розумієте мене, Лесю?..

— Розумію...

— Поговоріть, будь ласка, з Дмитром і завтра ввечері прошу мені дати відповідь. До двох тижнів ви могли б вийти. Самозрозуміло, що про нашу сьогоднішню розмову з шіким ані слова. Розумієте мене?...

— Розумію і дуже щиро дякую,— відповів Лесько, глянувши прямо у вічі командаントові.

— Завтра побачимося, до побачення!

— До побачення...

§ § §

— Так буде -- таки пайкраще, треба нам якнай-
скоріше відсіля виїхати,— закінчив розмову Лесько з
Дмитром. Того вечора юнаки не могли пайти собі
місця... Вечеряті не хотілось і сон не брався. Юнаки
ходили по кімнаті, щось нишпорили, були ші в сих, ні в
тих. Молодці не зчулися, як минув тижень і зближався
кінець другого тижня. Вони відбули лікарські оглядини,
всі формальності у консулярного урядника, ніде не
натрапляючи на труднощі. Їхні тугі м'язи, засмаглі
обличчя, сильні руки давали запоруку добрих
витривалих робітників, а таких, власне, потребував
інший світ; нова заморська крайна.

Отець Чубинський вже давніше прислав їм
потрібні документи: вони мали запевнення у приміщенні
і праці на фармі. Їхні невеличкі валізки й виліннялі
наплечники вже були спаковані. Десь здалеку, немов з-
під землі, доходила сумна мелодія жіночого сопрано,
останнє протяжне піано, піяніссимо й тиша...

Цю пісню часто співала мама, пригадував
Дмитро, так тоді, як Таця була хвора... Надслухував...
Пісня затихла, але мелодія бриніла, не вмовкала, у
кожному куточку невеличкої кімнати було її повно.
Дмитро вийняв з дерев'яної коробки світлицу. Довго-
довго дивився на неї, притулів до грудей, а потім
поцілував: батька, маму і маленьку розсміяну сестричку
Тацю. Змахнув сльозу... Оглянувся. Під вікном стояв
Лесько, не ворушився, його широко розкриті очі гляділи
в далечінь. Дмитро теж не ворушився... Тиша... Немов
леготом війнуло по кімнаті... Над ліжком Леська, в
шіжній золотистій авреолі сонця що заходило, сумово віто
усміхалась Божа Мати.

Це був 1948 рік.

— Завтра десята година ввечері -- від'їзд, —
сказав вже втретє Лесько до Дмитра, вкладаючи дешо
до наплечника. В п'ятницю вечором виїздили Лесько і

Дмитро, і ще декілька осіб з табору. Збірний пункт був у Інсбруку. Година десята вечора. Місяць ткав срібний серпанок над Інсбруком. Завішував його на заспіжених деревах, прибирав ним дахи домів, пристроював струнки вежі костильов, розстелив м'якою, шовковою скатертю над спокійними хвилями Іну. Святоїванівськими хробачками блестіли на горах далекі світла. Гамір у місті втихав. Немов чуйши вартовий, гордо випрямившись і прислухаючись уважно до всього, стояв у середмісті на площі пам'ятник св. Анни (Annasäule).

На двірці поспіх... Багато нових вражень. Накликування... Хтось загубив течку з документами. Плач розіспаних, змучених дітей... Прощання з рідними та знайомими. Вагони пересувані щораз на пові рєйки, зударюючись, з лоскотом здригаються. Щоразпадають з горішніх полиць різного роду клунки, торби й торбички з харчами, пляшки, пляшечки і пушки з консервами. Гамір, крик, свистіння льокомотиви. Дмитро, поправивши ще раз на горішній полиці валізи, звернувся до друга: — Лесью, я на хвилину виходжу до вестибюлю напитися води, може й тобі принести? — Лесько мовчки притакнув головою. Дмитро вийняв з наплечника опуку пляшку з рештою малинового соку й вийшов. Лесько якось отяжіло підвівся, поправив краватку і ставув при вікні. Перон був досить ясно освітлений. Кругом юрмились люди. Подорожні зносили решти клунків, накликувалися, прощаючись, дехто самітно проходжувався. Поїзд уже досить довго стояв на місці. Малі діти починали марудигти; терли кулачками заспаний червоні очі, старші виходили на коридор, заглядали крізь вікна, бігали по воду, сідали на східцях.

Нараз... Лесько прямо задубів, стояв оставпілій. Між товпою людей, що прямували до виходу, побачив Дмитра, що розглядаючись неспокійно, йшов за якимось незнайомим чоловіком, а за ними... Боже! Невже це

можливе?... Невже ж... Так... так... це він... А за Дмитром похилена, важка постать із плоским широким носом... Прямають до виходу... — Дмитре! Дмитруню, братіку! — крикнув Лесько. Та дарма; у загальному гаморі голос пемов не його. Лиш декілька осіб, що проходжувались біля вагону, глянули здивовано на Леська та й попрямували своєю дорогою. Він кинувся прожогом до дверей. Вибіг на коридор і, розпихаючи людей, що згуртувались біля східців, біг, мов приголомшений.

— Що з вами, молодий чоловіче?

— Ви куди?... — пробували його задержати зпайомі.

Лесько мовчки зіскочив з вагону, перебіг перон і щодуху до виходу...

— Всідати, всідати, -- пезадовго від'їзд, — викрикував грубий, присадкуватий німець.

Лесько перескочив гору клунків, що були біля виходу, перекинув баньку з водою і вибіг па вулицю... Боже, що робити?... Що робити?... Розглянувся, темно. Там довга світляна смуга від високої ліхтарні. Якісь люди?... Hi!... Гляпув вправо, вліво... — Там, там вопи... малоощо не крикнув Лесько. Кількадесят кроків перед собою побачив Дмитра, що йшов за низьким чоловіком, а за ними похилившись повільно ступала важка, дебела людина. А там, неподалік за ліхтарнею стояло чорне авто. Лесько якусь мить вагався. Ще мить — і він вже біг глибокими слідами по спігу. Відстань між ним і людиною, що йшла за Дмитром, меньшала. Тихо... тихше, павшпиньки і... Лесько пружним котячим скоком стрибнув... і прискочив іззаду до дебелої згорбленої людини. Кілька вивченіх на курсі джіу-джитцу певних рухів і важка постать, замахавши руками, гепнула, простягнувшись на снігу. Щось дзенькинуло і впало біля ноги Леська. Один хоп... і в Леськовій руці блиснуло дуло пагана... Тисяча думок... Лесько протяжно свиспув

-- їхній знак. Дмитро оглянувся... Важке тіло на снігу кілька разів шарпнулося, і вирячиваючи круглі, великі очі, почало підводитись... Лесько почув гострий біль у нозі... — А, ти берешся кусати,— процідив крізь зуби, не пізнаючи свого голосу, і одним сильним ударом під бороду повалив напасника знову на землю. Глипнув у сторону Дмитра... Дмитро шамотався, вже недалеко авта з невеликим чоловіком. Нараз з авта висунувся хтось високий, кремезний і йшов прямо до Дмитра. Серце в Леська билося посилено... Це були лише секунди... Ні, це була ціла вічність...

— Hil-fe!⁷ — почув немов придавлений голос Дмитра.

— Боже, Дмитра тягнуть до авта.— Лесько придавив ногою людину, що борсалася на снігу і... стиснув рукоять нагана. -- Стріляти?

Це була вирішальна хвилина... Стріляти! -- Це був немов наказ. Бахнув стріл... Трр-ах, відбилося далеким відгомоном. Свистки... Крики... Метушня... Бігли люди...

— Hände hoch!⁸ — аж залящало в вухах. Лесько оглянувся. За ним стояло кілька австрійських поліцістів, якісь мужчини цивільно зодягнені і... полковник Лявуазіє. Лесько випрямився, людина з плоским широким носом повільно сіла, і, обтрушуючи сніг, непевно розглядалася. Піднеслася... На снігу засвітилися чотири ясно-червоні круги від ручних ліхтарень. Почався трус...

— Хто стріляв? — запитав полковник.

⁷На поміч!

⁸Руки вгору!

— Я,— і Лесько подав полковникові нагана.

— Ваші документи? — сказав пізьким, мов з-під землі голосом, полковник Лявиазіс. Лесько і Дмитро майже водночас подали свої документи. Полковник глянув па Дмитра, опісля па Леська, ще раз па Дмитра... немов щось пригадував собі...

— Oui, certainement⁹ — понеслось тубальним голосом, і па суворому поораному зморшками, але не старому обличчі полковника з'явилася молодечо-завадіяцька усмішка.

— Soyez tranquille¹⁰, — і полковник відсунув повільним легким рухом Дмитра й Леська набік.

— Ваші документи? — Обличчя полковника немов видовжилось, стало знову суворе, пропицливий погляд його легко примружених очей під густими чорними бровами був спрямований в очі нефореної, блідої маски з плоским широким посом... зашелестіло кілька папірців у руках полковника... Приклав лямпу до світлини, що була наклеєна па вузькому синьому картоні, ще раз глянув па бліду, з рижим, мокрим, розкуйовдженним волоссям маску... і па обличчі полковника з'явилася іронічна усмішка.

— Montrez-moi d'autres¹¹ — сказав, легко струснувши раменами, немов стрясаючи з себе щось дуже неприємне... Напасник лише здивив раменами. Поліція перешукувала кишені двох інших напасників, що неспокійно розглядаючись, стояли близько чорного авта.

Трус закінчено. Заїжало велике поліційне авто. Полковник лиш мовчки дав знак рукою...

⁹Так, певно.

¹⁰Будьте спокійні.

¹¹Покажіть мені інші.

— За мною,— і високий стрункий чоловік у цивільному підійшов до поліційного авта. Всі розступилися. Знову рішучий рух рукою... Трьох чоловіків у шкіряних куртках, похнюпившись і зазираючи з-під лоба, попрямували повільно до відчинених широко дверей у поліційному авті.

— Montez!¹² — Загудів мотор, авто рушило з місця.

Лесько і Дмитро мовчки кинулися один одному в обійми. Полковник Лявуазіє підійшов до молодців, його обличчя сяяло.

— Браві хлопці! Масте щастя, молодий чоловіче, що ваш товариш завважив усе, а то... — сказав полковник, примруживши значно повіки й поклепуючи по рамені Дмитра.

— І передусім масмо щастя, і то велике щастя, що ви тут були, пане полковнику, — сказав по-німецьки, поклонившись, Лесько.

— Пане полковнику... ми справді не в силі подякувати Вам... за все добре, — далі говорив опановуючи заворушення Лесько.

— Дуже, дуже вдячний, — промовив ледве чутто Дмитро.

Полковник Лявуазіє ще декілька хвилин говорив з молодцями, а потім, стиснувши по-вояцьки їхні руки, аж дивно ніжно промовив: «Йдіть скоро до поїзду. Під час дороги не виходьте на перон, хіба в товаристві. Я вас порекомендую опіці пана поручника Де Роа. Будьте спокійні! Все буде добре. Soyez tranquille!», повторив ще раз полковник усміхаючись.

— Поспішаїте, за п'ять хвилин від'їзд, — полковник випрямившись ішов пружинами довгими кроками за молодцями.

¹²Всідаїте!

— Всідаїте! Щаслива вам путь,— і полковник Лявуазіс помахав приязно рукою... Юнаки поспішило ввійшли до свого переділу у вагоні. Сіли на свої місця. Дмитро з гордістю дивився на Леська, повільно присунувся до нього, стиснув йому руку...

— Лесю,— промовив поспішило,— це прямо чудо, чудо... якби не ти і твоя відвага, то... то мене вже незабаром повезли б «людолови» на «родину». Ах, Лесю, дякую, дякую...— І Дмитро обтер рукавом мокре від поту чоло. Дививсь безупинно з подивом на Леська, що приспішено віддихав. Ще піколи обличчя Леська не було таке зріле й гарнє, як цього вечора. І здавалося Дмитрові, що ще піколи так ясно й виразно, мов жива, не виблискувалась пластова відзнака на Леськовому лівому боці грудей, як того вечора...

— Так, це справді чудо— сказав повагом Лесько й сильніше стиснув руку Дмитрові. — Як це сталося, і що я пережив тоді -- розкажу тобі, Дмитрусю, пізпіше, промовив майже пошепки...

Якийсь дивний, пезнаний досі спокій спливав на душу Дмитра...

— Яке щастя мати такого доброго, вірного друга.

Льокомотива кілька разів повільно, а потім приспішено зашипіла і поїзд рушив з місця. Юнаки водночас перехристилися...

Ще кілька прощальних слів пасажирів, що товпилися біля вікон, до рідин та приятелів на пероні... Кілька останніх помахів хустинок і капелюхів... Протяжне різке свистіння льокомотиви і поїзд зник на закруті...

Михайло Черкас

Могутньо й гордо здіймались холодні, вирізьблені невидною рукою природи, суворі шпилі гірських скель Тиролю. Там Гафелікар, тут Пачеркофель, а дальше інші то гостро, то лагідніше зарисовані темні хребти на синьо-рожевому обрії теплого осіннього вечора.

Майже під самим лісом до невеличкого горба, наче ластівчине гніздечко, була приліплена задньою стіною невеличка хатина тирольського бавара...

Три поздовжні вікна світили очима на нову хату господаря, що вже майже половина її була під дахом, на нові стайні, до яких вечером самотужки тяглися з пащі малі, латасті тирольські корови і задріпана, колись біла черідка овець.

В одному вікні старої хати, спершись об віконницю, стояла Настя Ческас, виглядаючи сина Володю зі школи...

За столом, спершись на здоровий мозолистий п'ястук, сидів, пикаючи люльку, її чоловік - Михайло Ческас.

Всі вони були втікачі: Настя, Михайло й Володя. Вже четвертий рік скитались хоч-не-хоч то тут, то там, де треба було, де наказали... А тепер уже другий рік жили вони при баверській родині та помогали в господарстві.

Старий Тіглер пездужав, а жінка його, хоч сухенька й невеличка, то цілий день, мов верстено, то в хаті, то в оборі, то в городі чи в саді - всюди її повно... Що ж двох кріпких парубків - синів, то їх взяли до війська та й нема пі чутки, пі вістки, вже другий рік.

У паймах думас Михайлло Черкас, а люлька пих, пих, пих. У паймах...

Дві дерс'яні скриньки з одежею та невеличкій куфср з найпотрібнішими речами — от і всс їхнє маїно. Гай!, гай!, а люлька пих, пих, пих...

Два старі ліжка, лава, стіл, чотири крісла й шафка - це вся обстанова, але її це не їх, це рештки старих баверських меблів. Гай!, гай...

Сидить Михайлло і спус думки, наче на клубок мотає, водить очима по чорній стелі, а там павук, наче кулька котиться і тягне за собою довгі-довгі ноги, і спус, спус павутиння... спус...

Клуби диму з люльки пих, пих і підіймаються вгору до стелі, аж мрячио.

А Настя? Настя стоїть біля вікна й сіпас мовчки торочки в хустці. Яка то була господиня на все село... Гай!, гай...

Як ішла до церкви колись, то не лиш парубки, але й молодиці пасли очима її струнку постать, від шовкової хустки на голові аж до лискучих посів у чоботях. А тепер? Ех...

Нараз на подвір'ї загавкав всесело кудлатий Буші. Настя метнулася від вікна... За хвилину відчинились з лоскотом двері і Володя, кинувши книжки на стіл, знову вибіг з хати.

Михайлло підвівся, підійшов до вікна, та не побачивши сина на подвір'ї, закликав: «Володю, вже пізно, ходи вечеряті до кухні.»

Тихо Настя краяла хліб на столі та ще дещо готувала.

За хвилину рипнули ледве чутто завіси і Володя крикнув крізь відхилені двері з коридору. «Was ist los?

Ich komme gleich.»¹³ Настя глипнула в сторону Володі і спаленіла... Михайло, кинувши недокурену люльку на стіл крикнув: «Ходи сюди, -- але скоро!»

На порозі став кремезний, кругловидний, з чорними кучерями, які закривали ліве око, Володя.

— Зачини двері і ходи тут,— аж зашипів Михайло. Володя зачинив мовчки двері. Настя, не ворушачись, тривожно гляділа в бік Володі.

— Володю, ти вже знову по-німецьки шваргочеш? Знову? — Михайло аж трусився. — Володю, скільки разів я говорив тобі, що в хаті не хочу чути від тебе ані одного пімсцького слова. У школі це що іншє, але дома говори так, як мати тебе вчила, не крути язика. — Настя нетерпеливо поворушилась на лаві, вона запала, до чого це може довести.

— Михайлі, — прошепотіла... Але Михайло не зважав на ісії, дивився на спущену кучеряву голову Володі та вже кричав: «Ні, ні, я не хочу, щоб мій син був перекінчиком, ні, ще раз ні! Володьку, скажи, щу скажи, чому ти це робиш, чому так мало говориш рідною мовою, — скажи?»

Володя підвів помало кучеряву голову й на червоному обличчі засвітились, мов два великі чорні коралі, повні сліз очі.

— Бо воши з мене сміються, — прошепотів ледве чутто Володя.

— Сміються, — шипів Михайло. — Хто сміється, хто сміє?

— Гайц і Вальтер, і всі...

— Хто всі?

— Я вчора говорив з Миколою і називав його по імені на подвір'ї перед школою, а воши — ще більше

¹³Що сталося? Я зараз прийду.

хлопців, а потім якісь дівчата, оточили нас і сміялися що аж... А один з них підійшов ззаду до Миколи, натягнув йому шапку на вуха і знову сміялися, що аж за животи бралися.

— Сміються,— аж скреготів зубами Михайло Черкас. — Сміються, скажи мені, з чого? З моїх мозолів? Чи з того, що вивезли нас пімаки сюди на працю і ми мусили кипути все: скроплену потом наших батьків рідину землю і рідину хату, і все... Чи з твоєї матері? Чи з того, що відчай і слізни побороздили її ще не старе обличчя... га?..

Володя червонів аж по саме волосся й мовчки здвигав раменами...

Михайло то блід, то червонів, а на чолі в п'ого виступили дві грубі жили і синіми п'явками впилися в червону лискучу шкіру.

— З чого сміються, -- з нашої мови, з наших геройських матерів і молоді, з нашого народу, що поповнюює свої проріджені ряди новими борцями й не здається? Хе, хе. А вони чим мають чватитися, чим?

Настя схилила мовчки голову на руки, які аж дрижали, спершись ліктями на стіл. А Михайло говорив, кричав, аж хріпів. Він мусив, мусив виговорити все, чим накипіла душа, від чого аж пекло в голові, десь там, в середині, у самого мозку...

— Нумо й скажи, чого сміються? Не знаш? Тепер я тобі скажу, а ти затям, затям, бо буде зле. Сміються з тебе -- смійся з них, смійся... Ге, ге!

— Михайле,— прокинулась Настя, — таж вони поб'ють його.

— Поб'ють, хай віддасть раз, другий, то більше не чіпатимуть. Мене так били під час пацифікації поляки, аж дрантя летіло, а в крижах ще й до сьогодні чую, і певно, до смерті не забуду, хто я. О навчили ті й другі. Чуєш, Володька, запам'ятай собі, що перекінчика шіхто

не любить, ці свої, ці чужі. Приймуть, чому ці, використають, а потім йди, куди хочеш, бо ти мерзкий, ти персвертень, зрадив своїх, зрадиш нас...

— Михайлі, та що ти, спам'ятаєшся. Він ще малий і так зле не думас, от забувся,— приговорювала Настя.

— Малий, дванадцять років, малий.

— Я тобі, Володя вже не раз і не два звертав увагу, а ти, як той пень, як стовп своє та свос. Тепер іди до свосі ж роботи, але запам'ятай, перскінчика у своїй хаті не хочу і не стерплю...

Володя, спустивши голову, поволік ногами, мов важкими довбнями до сіней.

— Михайлі, що робиш, чому так гудиш на цього, ще розхворієшся, а то й умре.— Михайло насупивши брови, напхав повну люльку тютюну і, не дивлячись на Настю, промимрив, наче до себе: «Борониш, як мав би бути персвертісм то, може, і ліпше, раз заболіло б серце — і кінець, а так болить, щемить, наче хто колюче терпя прикладає до цього і кропивою жалить, наче сверлом вертить аж до живої крові. І завжди наново, завжди від початку... Володя мусить тепер зрозуміти хто він, що він син славного козацького роду, що він син нашої скривавленої Волині, що він — кров Михайла Черкаса... Кров — Михайлі... Чер... ка...са».

Михайло закурив люльку і пакнув, але не так як звичайно, все помалу, з насолодою втягаючи дим, але сильно затиснув зуби, аж у в'язах заскрипіло. І, взявши довгу пилу з-поза дверей, пошкандибав, згорбившись, наче присипаний попелом до дрівітні...

Молитва

Картина з часів більшовицької окупації Галичини

Надворі було холодно, мрячно, непривітно. Осінній вітер підганяв пожовкле листя і котив його, змітаючи враз із вогкими кусниками паперів, трамвайних квитків і рештками часописів по вулицях Львова, ще не розбудженого з неспокійного сну.

Де-не-де крізь заслонені вікна просочувалось боязко жовтаве світло.

Вулицею Шептицьких ішла ісвеличка жіноча постать у чорному. З обличчя, закутаного щільно вовниною хусткою, виглядали лише очі: молоді, великі, сині, дуже сумні очі.

А вітер грався майже безшелесно пожовклими аж брунатними листками, що задержувалися на мить, а потім бігли далі немов спішились, щоб за хвилину знову пристаути.

Постать у чорному перейшла швидкими кроками, час від часу оглядаючись, широку площе і зближалася, звільняючи ходу, до храму св. Юра.

Сірий серпанок осінньої мряки рідшав і розпливався. Деесь здалека з дерева, а може з вежі, рознеслося різке скригління сполошеної птахи.

Широко відкривши свої залізні брами, глядів звисока, вітаючи вірних Святоюрський собор.

Закутана постать ступила майже навশиньки на поріг церкви і, простягнувши руку до дверей, щоб їх зачинити, пішла далі навশиньки майже до середини церкви, розвинула хустку з обличчя і розглядаючись, із полегкістю відіхнула.

Хустка зсунулася з голови на випростані протяжним рухом плечі і неслухняні кучері уложилися двома золотими перстенями на чолі сестри Марти.

Коло ікони Божої Матері горіли дві білі, високі свічі. Під хорами світилася тъмяно мала жарівка, у повітрі був запах кадила, що його сестра Марта так любила.

У задніх лавках сиділо кілька скулених постатей. Час від часу тихе моління і зідхання переривало тишину і розпливалося, гинуло десь аж під копулою.

Сестра Марта, як це вона робила майже щодня, вже була на своєму місці в кутку, недалеко ікони Пречистої, що з її синіх шат і чудових піжших рук із довгими золотими проміннями, здавалося плила надія й сила.

Сестрі Марті дивним дивом траплялося це доволі часто. Як лише вона стала навколішки її зложила руки до молитви, ставали перед нею давні пережиті, однак ще дуже свіжі картини: її чернечі шати, вічні обіти, праця в захищі для дітей і в лікарні, а потому неначе в якійсь божевільній каруселі все закрутилося, перевернулося і зовсім несподівано змінилося.

Коли червоні гуляли вже кілька місяців у Львові, то повідомили її, що вона мусить скинути чернечий одяг, бо його посити суверо заборонено. Ще сьогодні сестра Марта, тепер краще одягнена, бачить себе знову з інерівно обстриженим волоссям у немодному одязі, дивоглядній надто довгій суконці та вузькому плащі.

Знову минуло кілька тривожних місяців і хтось доніс новому директорові лікарні, що вона й інші місцеві сестри це замасковані монахині. Одного дня після довгих допитів, із насмішками й кпинами, сестра Марта враз із іншими сестрами монахинями лишилася без праці та притулку.

Знову зложила руки до молитви, на мить опустила їх, вийняла з малої тасміної кишені вервицю і піднесла очі вгору до молитви. Але спомини пересувалися перед її очима мов на фільмовій стрічці: вивози, поліційні труси й шукання завжди нового помешкання. Її та сестрі Софії якось вдалося, переховали їх добрі люди. Але де є інші сестри, куди їх кинула доля?

Удруге молиться... Чому сяє перед її очима постать Митрополита Андрея, величава, немов свята, стоїть на балконі митрополичної палати, підніс вгору руку і благословить.

«Отче наш...», — відганяє сестра Марта думки немов рій насторливих комах. Інші документи і тепер якийсь час спокій, дотикає рукою кишеню з совєтським пашпортом.

Десь па вежі годинник вдарив глухо шосту годину ранку. Марта молиться... За півгодини, сестра Марта, а тепер Катерина Іванівна, мусить стояти вже коло машини і ткати з шорсткої волічки светри для вояків Чорвоної Армії.

Хтось закашляв і глухим відгомоном понеслося по храмі. На кам'яній долівці коло дверей зашаруділи чиєсь непевні кроки і задержалися.

Коло ікони Ісуса Христа клубилися хмарки запашного кадила.

Авреолі над головами святих на вітражах у вікнах ясніли й золотилися враз із розбудженим ранком.

Сестра Марта, заплющивши очі молилася... дякувала й просила.

Від синіх шат і золотого проміння на долонях Божої Матері спливала надія.

Сестра Марта просила: «...і сили видергати мосму обездоленому, але нескоріному пародові і мені, Твоїй вірній слузі...»

Тихі молитви скулених постатей у лавках зливалися і могутнimi невидимими хвилями немов проникали крізь грубі, сірі та холодні, а такі рідні мури.

Відкривши широко свої залізні брами глядів гордо звисока собор Святого Юра.

